

minden költeményét belengi s e lelkesedés hangja képes bennünket is elbűvölni. Festéseiben felülmulhatlan; phantasiája gazdag szemlélődéssel párosul s a mi legfőbb: sohasem sülyed a költészetben jogosultsággal nem bíró pusztá tájfestéshez; minden képben nagy szellemét érezzük ránk sugározni.

A német kritikusok — kik szeretnék Byron-tól elvitatni a művész nevet — iparkodtak ez előnyt legfőbb hibájaként feltüntetni. „A leírás — mondja Gervinus — e költői tájfestés, melyet a régiek ösztöne, Anglia és Németország nagy dramatikusai s Lessing kritikája egykép kárhoztott — Byron költészetének legjobb oldala, ő maga is ezt tartotta.“

E kárhoztatás teljesen alaptalan s a czélzás, mely Lessing „Laokoon“-jára vonatkozik, rosszul van használva. Lessing épenséggel nem ítélte el a költői festést, ő csupán azt magyarázta meg; miben kell különböznie a költő képének a festő képétől. A költőnek nem szabad a holt térbeli egymásmellettséghez ragaszkodni, sőt összes erejével rajta kell lennie, hogy ezt kerülje: az apró részletfestések jogosultsága a festő körébe vág, a költőnek hangulattal kell azt pótolni. Ha elolvassuk Lessing kritikáját, úgy találjuk, hogy e

kritika értelmezése szerint épen Byron az, kit mintául vehetünk e tekintetben. Nála valóságos elegiai hangulat hozza színre Hellas templomait, omladékait s emlékezetes tájait; természet s történelem mint ellentét jelennek meg festéseiben, az „örök“ s a „muló“ lassankint harmonikus, kibékítő egészszé olvad hangulatában. Ha Childe Haroldban a Jura melletti vihart festi: a természet viharával lelke vihara ölelkezik. Üdvözlik egymást s egymásba mélyednek.

Hasonló egyítést találunk a „Giaur“-ban, „Korzar“-ban, az „Abydosi menyasszony“-ban. De nem csupán az által önt életet, lelket festéseibe, — hogy a természetben sub specie a történelmet látja, romantikus mythossal is kedvessé s fenségesekké tudja tenni azokat. Példaképen csak Manfrédet hozzuk fel.

Byron harmadik eleme a politikai elem. Lelkesedik, őrvöng a szabadságért, gyűlöli lelke öszszes gyűlöletével a zsarnokokat. Hogy e lelkesedés, e gyűlölet nem szenvedlgés volt nála, azt életével és halálával egykép bebizonyította. Teljes odaadással csatlakozott az olaszországi mozgalmakhoz, melyek az olasz nép függetlenítését tűzték czélul s neve a görög szabadságháborúval elválhatatlan összeköttetésben áll.

Byront a modern politikai lyra atyjául lehet tekinteni. Korának zsarnokoskodása nem adhatott szelid hangokat politikai lyrájának. Föllármázta sírjaikból a régi Hellas hős alakjait, az éjszak-amerikai szabadságharcz nagy katonáit: Was-singthont, Franklint; ezek voltak politikai Wal-hallájának istenei; a mult kolosszeumait szembe állította törpe jelenével: „im, itt vannak embe-reitek! ezeknek kell a jövőt megteremteni!”

Napoleont zsarnoknak tartotta, de lángeszét csodálta, Lord Wellingtont azonban — kiben e vonás nem volt meg — a szó szoros értelmében gyűlölte; egyáltalában győzelmes nemzete iránt mutatott legkevesebb rokonszenvet. Ő az ango-lokkal szemben nem volt Pindar, sem Tyrteus, hanem Archilochos.

Nem czélunk Byront mint költőt fejlődési menetében a legutolsó mozzanatig kísérni, sem egyes műveinek részletes elemzését adni: mi azoknak csak szellemi tartalmát iparkodtunk ki-vonni, hogy megmutassuk, miszerint mély értel-mű és mély érzelmű költővel állunk szemben, kit a jelenkornak nincs jogában kárhoztatni, mert minden sorából e kor tükröződik vissza. Negati-vitása sok helyen jogosulatlan színben tűnik fel de ép azért hoztuk fel ellensúlyozó elemeit. Óva-

kodjunk őt úgy megítélni, mint Gervinus, ki jóformán mindent megtagad tőle csak azért, mert „nem csupán a legnagyobbat, mit a költészet felmutathat (Shakspearet érti) nem értette meg, de még a művészet legmagasztosabb alakjait, a görög szobrokat sem tudta élvezni.“ Tehát mivel Byron nem szerette Shakspearet s nem volt érzéke a görög plastika iránt — azért már nem lehet művész? Mikor jön el az az idő, mikor a költőt nem külsőségek után ítélik meg, hanem megítélik műveiből? Ily ítéseknek nem hogy fogalmuk, de még sejtelmök sem lehet a költés processusairól. A ki Byron költeményeinek minden sorából nem érzi ki a genius tiszta lehellejét, az inkább írjon a hármass forgatás- s a lovak idomításáról, mint a költészetről.

Leginkább megtámadják művészetében a költő subjektivitását. — Csakugyan, vannak költők, kiknek teremtoi képessége meglep bennünket s csodálatba ejt; alakjaikat a legnagyobb természetűséggel kerekítik ki s ezért mindegyiket meg lehet különböztetni: egyiket a frakk hátsó gombjairól, a másikat járásáról stb. Ilynemű művészetet nem csupán a fényképező realisták ateliers-jében, de a leghaszontalanabb regényíróknál is találhatunk. Ha ez objectivitás lenne a költői

telhetség mérvadója: úgy Schiller fejet hajthat Clauren, Spiess, Vulpius és Lafontaine előtt. Ilyen műveket, minthogy teljesen hiányzik belőlük a mélység, a benső tartalom, minden józan ész semmisnek fog tartani. — Shakspeare halhatatlanságát bizonyynyal nem a természetűen rajzolt clownok, fajankók, golyhók szerezték meg, hanem igen: megszerezte azt a szellemi mélység, világnézetének gazdagsága s épen legsubjectivebb műve — Hamlet — tette őt leghalhatatlannabbá.

A költészet egyes ágai közt különbséget kell tenni. A lyrikus mindig subjectiv: Byron pedig kétségtelenül lyrikus. Átalában mi nem nagy bizalommal viseltetünk oly költők iránt, kik nem a lyrával alapították meg híreket. Az ó-kor tragédia-írói egyszersmind nagy lyrikusok is voltak, ép így Dante, Shakspeare, Schiller, Göthe, Viktor Hugo s Byron.

Ha Byron csakugyan lyrikus, akkor költői „elbeszélései“ még szigorubb kritika alá esnek. — Ezekből látszik leginkább alakítási képességének hiánya. A kik epikailag méregetik, bizvást elítélhetik őt. De a költői elbeszélés keverékből áll, melyben a lyrai elem túlnyomó; nem megrövidített epos, hanem kiterjedt ballada; a leg-

utósó vonásig tüzetesen kivitt jellemfestés nem tartozik keretébe. A költői elbeszélés alakjai nincsenek felruházva az epos teljes szabadságával, egy kis fonál odaköti azokat a költő lényéhez, hangulatához. Kétségbe vonhatják e költészeti faj jogosultságát, de bármint legyen: ép az egyéni hangulat ad bájta neki s az egyéni szenvedély visszatükröződése teszi legvonzóbb oldalát. Byront lehet e modern költői elbeszélés megteremtőjének nevezni. S a költői elbeszélés e modern alakját — mely Byron halála óta oly nagyon elterjedt — nem is lehet régi aesthetikai chablonok szerint megítélni. A lyrai s az epikai elem vegyítését ugyan Tibull és Propertius római elegiáiban is feltalálhatjuk, sőt ha jól megtekintjük, a két elem közt itt ugyanazon arány áll, a mi áll a modern költői elbeszélésnél. Valóságos chemiai processus! Csak az elemek belső elhelyezése szüli a különbséget — s ezt a modern szellem, úgyhiszem, eléggé megmagyarázhatja.

Az sem igaz, hogy Byron elbeszéléseiben egyáltalában ne lenne jellemzés. Lara például sokkal mélyebben rajzolt alak, mint Korzar-Beppeban a szenvedélyes, indulatos olasz jelleme. Még kevésbé illik e megrovás drámáira. Elnevezték őt Alfieri utánzójának, az ál-classicizmus imá-

dójának. — Való, hogy a költőnek hussal és vérrel kell felruháznia drámában az alakokat. De, hol van a jellemzés detaillírozásának határa? Százféle a vélemény. A régiek komoly költeményekben sohasem léptek túl bizonyos ponton; Shakspeare idejében ellenkezőleg: a részletezés túlcsapott a rendes határokon. Korunk a kettő közt középutat keres. Igaz, hogy Byron inkább szított az antik drámához, de csakis a roszakarát mondhatja rá, hogy nem drámaíró. Mig „Prometheus“ költőjét dramatikusnak nevezik, addig ő is számot tarthat e névre.

Velencei drámáit egykissé hideg magatartásukkal, „Verner“-t tolvajromantikájával adjuk zsákmányul a költő gyűlölöinek — még akkor is marad Byronnak egy darabja, mely az angol színpadokon mai nap is fennáll, természetesen a legfényesebb kiállítás segélyével, mert e nélkül a mai színházi közönség Shakspeare „Téli regéjét“ s „Szent Ivánéji álmát“ sem élvezhetné — s e darab „Sardanapal“. Aláírjuk az utósó betűig, mit Rosenkranz „Aesthetik des Hässlichen“ című művében e darabról mond: „Sardanapalban egy, magában véve nemes, de gyöngé, humanus, de engedékeny s az élet élvein teljes odaadással csüngő természet emelkedik fel lassankint a va-

lódi királyi méltóságra ; hős lesz, fenséges halált szenved ; e darabnak oly mérhetetlen szépségei s mélységei vannak, hogy talány marad : mért nem adják a színpadokon.“

A mi pedig az eposzt illeti, Byron a modern satirikus epos terén valódi úttörő.

Byron tökéletes művész, tökéletes költő és pedig modern költő. Műveiben ráismerünk korára. Sohasem választott oly anyagot, mely iránt korunk szelleme ne viseltethetnék érdekekkel. A XIX. század problémáit egytől-egyig feltalálhatjuk költeményeiben. Mi a restauratio alatt kezdetét vette, még nem ért véget. Byron műveiből egyetlen oly sort sem lehet kivetni, melyet a jelenkor ne élvezhetne. A német kritikusok szava pedig nem vox populi, sem vox Dei. Byron páratlanul s oly magasan áll, hogy mindenkor csodálattal kell feléje fordulnunk. A valódi nagy költők halhatatlanok maradnak.

A SZERELEM HEINE DALAIBAN.

I.

Heine szerelme mesés, csodás világ, oly mystikusan szomorú és mégis oly könnyelműen vidám, elragadó gyönyörök, isteni kéjek mindenütt és mégis, e kéjek magukban hordozzák az iszony előérzetét, az elhagyatottság minden átkát és sebnyilásait. A költő maga mondja szerelméről, hogy az sötét pompájában egy rémes, gyászos régéhez hasonlít. Még találóbban Sphynxhez hasonlítja, melynek feje és melle asszonykép, de a mellen alóli test merő oroszlán-karmokból áll. A szilajon villogó szemeknek, a csöndesen, édesen mosolygó ajkaknak nem tud a költő ellenállni és csókokkal borítja el a bűvös arcz havát. A márványarcz megelevenül, égő, lázas csókok kéje vegyül a marczangoló, szívszaggalító karmok által okozott fájdalmak közé. Igen! oly talányosan, rejtélyesen tekint reánk Heine dalaiból a szerelem, mint a mondai kor sphynxei: tele illattal,

csalogány-dallal, s közbe-közbe hármóniátlan zür-zavarral, tébolyitón. Szerelme rejtett ösvényei majd virágillatos ligetek felé vezetnek bennünket, majd mérges gőzű mélységek s halálfélelmes hegyszakadékok bozótjába visznek. Itt vidám, mosolygó mezők, csillámos vizek, hol tündérek és habléányok enyelegnek egymással: amott a kísértetvilág összes rémei, a legmogorvább, legsivárabb természet társaságában.

Mielőtt Heine szerelméről bővebben beszél-nénk, megjegyezzük, hogy e szerelem teljesen ellentétben áll ama bárányszelid, ártatlan, hold-kórságos szerelemmel, mely a német költők nagyrésznél annyi émelygős költemény szülője s mely különösen Geibel dalaiban van megtestesítve. Ezzel a szerelemmel, mely nagyon meglepészik azzal, ha a kedvest egy álomlátásban magához ölelheti, s midőn szenvedélye legmagasabb fokán van, egy szűzi csókon kívül nem kér egyebet, ezt is szemlesütve, alázatosan, a koldusindulatok alamizsnakönyörgésével kéri: ezzel a szerelemmel Heine szerelmének semmi dolga sincs. Heine szerelme nem hajnalpuvalom, nem szűzi, jámbor álomcsók-dosás. Heine tudja, hogy a szerelemhez nemcsak szellem kell, de égő szemek, melegen, forrón ölelő karok is kellenek. Szerelme nem valami jótékony,

kényelmes hőmérsékű parázskisugárzás, de a lélek legmélyein sustorgó, pokollángokkal égő szenvedély. Ám nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy egyedül az érzéki lázongás, e sötét szenvedély gyilkos tüzei alkotják szerelme elemeit. Az érzékiség s a pusztító szenvedélyek majd mindig sentimentális rajongás s szelid epedések társaságában jelennek meg nála. Szive legirtózatosabb viharhangjai közé, mintha távol csendülő üveg-hangok tiszta, csalogató zenéje vegyülne. Igaza van, midőn dalairól azt mondja, hogy azok oly vadul szakadnak fel lelke mélyéből, mint az Aetna lávalángja, de ép oly igaza van akkor is, midőn dalait a lilium kelyhéből fölszálló illathoz hasonlítja. A vágyó, álmodozó szelidségen át keresztül hangzik a szenvedély reszkető szava s a szilajon dobogó szív vészharangverése. Ha nem vesszük számba „Romancero“-ját s „Utolsó költeményeit“, akkor az 1817—1821. terjedő költeményeket, az „Álomképek“-et, a „Dalok“-at és a „Sonettek“-et, (melyek „Junge Leiden“ czim alatt a Dalok Könyvét megelőzik) kell legsötétebb s legszilajabb költeményeinek tartanunk. A szerelem itt úgy jelenik meg, mint a legrettenetesebb hatalom, mely halált, nyomorúságot hoz s melytől a múltó élvezeteket csak az örök boldogság árán lehet meg-

vásárolni. A költő phantaziája felesküszí a mélységek kísértetalakjait s együtt belyong, jár velök halottsárga temető-mezők sírszobrai között. Boldogtalan szerelme lázaiban maga a kedves is jéghideg kísértetté változik, s a szellemjárás éjféli óráiban nem egyszer meglátogatja őt, — vagy, ha mint aranyfürtös, kedves lánygyermeket állítja elének, kivel menyegzőjét akarja megünnepelni — mily iszonyu éji nász! a pokol sötét szörnyei alakokat váltogatnak s ők azok, kik a menyegzőt előkészítik, kik ide s tova sűrögnek a fáklyafényes templomfalak omladékai közt s szivetrázó, velőtrengető ujjongásaikkal betöltik az eget és a földet mindenütt. E képek ellentéteül lehet venni az 1831-ben megjelent „Uj tavasz“-t. E dalokban túlnyomó a csöndes, fájdalmas epedés, a zokogásra hangolt kedély, szelid, bizalmas ábrándok, édes hevülések, eltűnő s újra visszatérő álmódások. A virágbalzsamos, madárdalos tavasz újra itt van, megjött szépségeivel, elhozta ékes menyasszonyi koszoruját. A költő beteg szive újra épül, gyógyul s boldogító aggálylyal bizza azt a bűvölő szerelemre. A csalogányok dala, a rózsák és liliomok, a nyáréjek csillagfényei — kedvesek, szépek lesznek ismét szívének. Érzi, hogy szerelem az, mely az egész természetet áthatja: a tavasz ugy tűnik

fel előtte, mint egy hangverseny, melynek karmestere, Amor, az ő szívében vett lakást; a szerelmes csalogányt édes dalaival, a természet kibékítő, alkotó s fentartó hatalmának nevezi. Ellenben a „Dalok könyvé“-nek, „Lyrar intermezzo“-nak, s a „Hazatérés“ dalainak nagyrésztében a két külön elem nem egyszer összeolvad. Szívének nyomora mellett, mely csak abban talál vigasztalást, hogy a hűtlen kedvest is nyomorultnak tudja, megjelenik a szelid vágy, mely a lányka ibolyakék szemének talányait akarja megoldani s e talányfejtés oly sok kint szerez neki. A szív feldúlt érzelmei itt könnyeden, zajtalanul emelkednek a felszínre; némely dal olyan, mint ellehelt sohajtás, melyben a névtelen fájdalom bús rezgései mégis hallhatók. Gyakran úgy tesz, mintha a költő szájalmat érezne saját fájdalmai iránt; végül kifárad szenvedéseiben, álomba ringatja lelkét s dalai, melyek az álmélet ködéből csendülnek, a legtisztább szerelem-dal hangjai.

E két különböző elem meghatározásával még korántsem hatoltunk Heine kedélyének mélyére. Hogy ezt tehessük, vizsgálunk kell először amaz álláspontot, melyet Heine a romanticismussal*) szem-

*) Itt mindenütt a német romantikus iskoláról van szó.

ben elfoglal. A romanticismus a phantázia korlátlan uralmában áll, a szellem küzdelme ez ama bilincsek ellen, melyeket századunk hideg, rendező, logikailag fejlődő s prózai elméje készített. Miután a phantázia szakított az észszel és megvetéssel fordult minden rationalis rend és logikai haladás ellen, — felszabadul az alany a dolgokban rejlő szükségesség és törvényszerűség nyomása alól. Az alany úgy tekinti az alárendeltséget, mint lealázó kényszert, s szabadságát arra használja, hogy szembe kaczagja ama kényszerűséget. A romantikus „írónia“ nem egyéb, mint a tárgyak ellen folytatott játék-küzdelem, a képzelet suverainitása, mely minden kigondolható alakot magára ölt, komolyan sohasem akar érvényre jutni, de nevetve forgácsolja szét a tárgyak zürzavaros képeit. A romantikus gyűlöli amaz elzárkózott, művészi organismust, ő a költői czéltalanság tanának hódol. A feket vesztett phantázia iránytalanul csapong szerteszét: ott van a lyrában, a drámában, az époszban, a legszembetünőbb izléstelenségek kíséretében; költészet és kritika összekeverednek; művészet, vallás, erkölcsiség alaktalan köddé mállanak. — A romanticismus a tárgyas észszel s a józan értelemmel szakítva, megtagadja a jelen valóságait; e világ túlságosan

prózai előtte: körvonalait nagyon élesnek találja, alakjait igen testeseknek. Elmenekül a phantázia birodalmaiba, az alkony-ködös, csodálatos fényű álmovilág tájaira, hol tündérek és démonok úzik a legbizarrabb játékokat, vagy középkori lovagok vívnak a becsületért, hitért, szerelemért, avagy egy transcendentális vallás láthatatlan, mystikus alakjai sereglenek az istenek trónja köré. E romantikus hitvallás szeretne népszerűsége vergődni, — de míg a középkor mondáit és legendáit felidézi, elzárja amaz utakat, melyek a néphez vezetnek. Naiv akar lenni — különösen mondáiban, de ahelyett gyermekes és izetlen lesz; alkotásaiban megragadja a valóság egyes töredékeit, jellemeihez a közönséges életből vett motívumokat használ, de korántsem állapodik meg a klasszikus realismusnál, sem nem eszményíti a realis világból vett képeket, de minden realismusból játékot, gúnyt űz, szóval ahol realis, ott is phantasztikus mindenütt. Novalis „kék virága“ mindenütt jelen van. Így alakítja át a romantikus képzelet a komikumot is barokká, a fenségest hagtártalan iszonyattá, a természetet barátságtalan sötétséggé.

Kivül esik feladatunk keretén, hogy minden ködszálát megvizsgáljunk, mely Heinét a roman-

tikus iskolához köti. Csak egyet akarunk felemlíteni. Heine maga mondja magáról, hogy ifjú éveiben a romantikus iskola legködösebb álmainak élt, s „Vallomásai“-ban érinti, hogy ama sebek daczára, melyeket a romanticismusnak köszönhet, végtelen vágyat érez s vissza-vissza-óhajtja a tovatűnt álombirodalomnak virágos, hold-sugaras, kísértetes légkörét. E vágygyal írta meg 1840-ben „Atta Troll“-t, a romantikus iskola „utolsó szabad erdődalát.“ Nem eléggé romantikus dolog, hogy e költeményt Heine maga is phantasztikus, céltalan dálnak nevezi, céltalan-nak, minő az élet, a szerelem, s az egész terem-tés? A költemény magva egy sereg rajzból ál melyek majd sötéten és barátságtalanul nagysze-rűek, majd kaczerak és pompázók, — köröttük összefüggetlen kalandok tömege csodálatos ala-kokkal, boszorkány-néppel s kísértetekkel. Többé-kevésbbé prózai írataiban is mutatkozik e roman-tikus alaktalanság és összefüggetlenség. Tekint-sük meg egy pillanatra az „Eszmék“-et és az „Uti képek“-et. Mily ragyogó, sziporkázó tündér-játék, mely itt szemünk előtt feltárul! — és mégis, a költő istenszeszélye nem egyszer rontja meg az olvasó tiszta élvezetét. Az „Eszmék“ tu-lajdonképeni története mint alaktalan illat szét-

foly előttünk, s ugyanez áll nőalakjaira nézve is, kik, mintha ködalakok lennének, egymás testén suhannak keresztül. A költő alanyisága mindenütt ott van az előtérben, sőt tulajdonképen csakis a költőt látjuk, ki lágy, fájdalmas, vig, ártatlan és frivol érzelmeinek csillogtatásával kaczerkodik, s romantikus hangulatát és vágyait a leggenialisabb virtuozitással használja fel. Mily csodálatosan romantikus amaz elfojtott könyvek végzetszerű dala, a kis Veronikáért, a Delhi sultanaért, ki 3000 év előtt meghalt, s kibe a költő szerelmes! Romantikus a brentai virágról szóló dal, vágyai a szent Ganges után, érzелgős rajongásai a gyermekkor tündértörténeteinek felidézésekor, s végre a Napoleon iránti határtalan, bálványimádó tisztelet. Bár Heine épen nem volt — a többi romantikusok példájára — a kath. vallás lelkesedő előharczosa, de nem tudott ellenállni amaz erős hajlamoknak, melyek őt feléje vonták. A vallásban rejlő titkos, sejtelmes költészet vontja őt. Valomásaiban így nyilatkozik e tételnél: „Én mindig költő voltam, s ezért kellett, hogy a költészet, mely a kath. dogmák és istentisztelet jelképeiben virágzik és tündököl, nekem fényesebben nyilatkoztassa ki magát, mint a többieknek;

ifju koromban gyakran hatalmaskodott fölöttem ama költészet végtelen édessége, titokteljes, boldogító túlságai és sötét halálöröme; én is rajongtam olykor a menny malasztteljes királynéjáért, tisztaságának és jóságának legendáihoz ékes rímeket kerestem és első költeménygyűjteményem nyilván mutatja e szép madonnakorszak nyomait, melyeket aztán későbbi gyűjteményeim kiadásánál nevetséges szorgoskodással iparkodtam megsemmisíteni.“

Egy pillantás Heine dalaira, s meggyőződhetünk arról, hogy azokban túlnyomó a romantikus elem. Romantikus a szerelem szakadatlan kísértetiessége, valamint ama kaczer kéjelgés is, mely az érzelmekben nyilvánul. Ő dalai szárnyán Indiába szeretné vinni kedvesét, ama csodás tájak felé, hol az érzések is oly exotikusok mint a növények, — távol vidékek balzsamos mezőire, hol a phantázia új birodalmakat építhet magának s ahol India nincs névvel nevezve, bizonynyal szintén valamely tündértartomány forog szóban, hol „nagy virágok epednek az alkony aranyfényében.“ A „holdfényes éjjel“ mindenütt ott van e dalokban, vagy, mint a „Nordsee“ czimű gyűjteményben, a tenger titokteljes zajlását halljuk, s a phantázia játékának tündéribbnél tündéribb ké-

peivel találkozunk. Imádja e tengert s képzelete sasszárnyakon repül el fölötte; hullámaiban látja a mythologia vergődő alakjait; a ragyogó ár feltett átsuhanó rózsás felhőkben Görögország száműzött isteneit s csodás phönixeket, melyek szerelmi dalokat ujjonganak. Még „Lamentatiói“ is visszaemlékeztetnek ama tüneményes romantikus korra, midőn a regék után vágyakozó szívet tündérek, koboldok, hableányok tánczolták körül.

II.

Mint már említettük, a romantika megveti a való világot, s hódol saját phantasmagóriáinak. Ez ellenmondás és dualismus Heinét is jellemzi, de dissonantiája még ezzel nem ér véget. Heine semmiesetre sem csupán romantikus, ő egyuttal teljes ellentéte a romanticismusnak. „Atta Troll“ című költeményének előszavában úgy fejezi ki magát, hogy ő tanárát, a romantikát, végül jól elpáholta. A romantikusok teljes lelkükből meg voltak arról győződve, hogy elfoglalt álláspontjuk jogos. Ők a költészet ősmythológiáját, s a phantázia világát a középkori kereszténység felhőibe burkolták, s így óhajtották állandósítani a jelenben. Heine pedig szakított a romantikával, különösen a politika és a vallás terén. Ő a mozgás, a tett embereihez számítja magát, a forradalom szellemét halhatatlannak nevezi, dicsőíti Franciaországot, mint a szabadság előharczosát. Egyik

tanulmányában, mely a „romantikus iskoláról“ szól, a romantikusok ellen fordul s a „hazugság pártjának, a zsarnokság uszályhordozóinak, a mult minden nyomora, iszonya s balgaságai ujjáteremtőinek nevezi őket.“ Hamis vélemény, hogy az ember csak szellemi vigasztalás után vágyódik, „mi inkább úgy vélekedünk, hogy az embernek jobban szükséges a testi szerencse. Schlegel Frigyesnek szemére lobbantja, hogy a jelen fájdalmait ugyan átérezte, de nem érezte szükségességét, hogy a világ jövődősorsán változtatni kell: ő panaszkodott az éjjeli sötétség miatt, de nem vette észre, hogy az ég ellenkező oldalát a kelő nap fénye biborozza. Heine a jelen fájdalmaimellett nem az elmulás agóniáját vigyázza, de az ujjászületés kinjait üdvözli. Hegelben, mint a romanticismus bátor ellenlábasában, a legnagyobb németbölcsest ünnepli; vele bevégeződött a bölcsészeti forradalom. Heine a „romantikus iskolában“ bevallja, hogy ő a pantheismus harczosa, ama pantheismusé, mely szerint Isten a tettet szentesíti, s maga Isten a haladás előföltétele.

Ha szerelmi dalait olvassuk, ott is hiányozni látjuk ama hitet, mely hisz a romantikus ideálban, de itt mégis inkább romantikus maradt, mint a politika és a bölcsészet terén. A roman-

tikus szerelem ideálja úgy tűnik fel előtte, mint valami hamis, beteges, mint valami olyas, a mi közel áll ahhoz, hogy túlélje magát, a mi már nem vág össze a jelenkor szellemével, s a világ szívtelen, éles, közönséges prózájával minduntalan összeütközik. Öntudatával már régen búcsut mondott az illatos, álmodozó szerelemnek; megsemmisítő élce, merész, kegyetlen kritikája, s mindenütt a középkori idöket követő haladás magasztalása, izról izre a modern kor szelleméhez fűzik őt. S így meg van arról győződve, hogy vágyai, álmai, melyektől szíve nem szabadulhat, tarthatatlan, eltűnő ködképek csupán, mert a modern kor szellemével szemben nem állhatnak meg a romantikus idös színes hazugságai.

Heine az öntudatlan, a naiv, az ártatlan minden varázsát átérzi, mint egy gyermekiesen tiszta s érintetlen kedély. Erről fényes tanuságot tehet a „Harzreise“ lapjai közt előforduló „Hegyi idyll.“ Pedig költőnk már régen megvált minden őseredetitől, közvetlentől s természetestől. Ez ellenmondást, mely egyrésről abban nyilvánul, hogy az ártatlan, félig-meddig öntudatlan álmodozás egészen hatalmába ejti, másrésről pedig, hogy már minden naivval, őseredetivel s öntudatlannal szakított, — ez ellenmondást csakis

ama rajongó, érzelgős vágyakozásból lehet ki-magyarázni, mely még mindig a tovatűnt álombirodalmakért eped. Ezért fájdalmas Heine szerelme; ő olyasmit keres, a mi már visszahozhatlanul elveszett. Sentimentális vágyódásai és panaszaí saját szemeiben is úgy tünnek fel, mint a reakció elemei, nem jogos és tarthatatlan elemek. Szívének s érzelmeinek minden óhaja a romanticismus álomisteneihez vonja őt, de tudja, hogy mihelyt elméjének szemei kinyílnak, — a szappanbuborék szétszakad. Igen, Heine maga az alvó lovag, kit a „Hableányok“ czimű költeményében romantikus alakokkal körültánczoltat, de

Szemét az iju csukva tartja,
(Van esze!) és se hall, se lát,
A holdfénynél csak csókoltatja
A szép hablányoktól magát . . .

Mert tudja, hogy ha felnyitná szemét, a holdfényvarázs tündérképei egyszerre tovarebbennének. Az ellenmondás tehát fokozódik. A romantikus szerelem fájdalma keserű valóságra vál. Menekülni akar a bűvölet elől, s ugyanekkor szíve vérezni kezd. E valóság daczára sem hisz annak állhatatosságában és fenmaradásában s e gondolat mellett csak a dissonantiá növekszik. Ha

Heine egy ismeretes költeményét e sorokkal végzi,

De, hogy ha szólsz: szeretlek kedvesem!

Ah! akkor sirnom kell keservesen

méltán kérdezhetjük: mi indítja arra a költőt, hogy kedvese vallomásának hallatára könyekben törjön ki? Az ok abban rejlik, hogy csók, ölelés, enyelgés még nem emlékeztetik a költőt a szerelem mulandóságára, de mihelyt a szerelemszavát hallja, sziklaként nehezedik rá az elmulás rettentő gondolata.

A költő tehát azért nem akarja e végzeteljes szavat: „szerelem“ hallani, mert a közel múlásra emlékezteti. A csók mellett „sokra gondol“ és azért szeret könyezve csókolni. A gondolat fájdalma öntudatára ébreszti; a könyek megnyhítik fájdalmait. Heine tudja, hogy a vágyak mily gyorsan virágoznak és mily gyorsan hervadnak el; tudja, hogy a szívek, melyek néhány pillanat előtt szíven pihentek, nemsokára elmenekülnek s elfedik őt. A szerelem csak „árnyszerelem“, a csók csak „árnycsókolás“; a szív oly természetesen feled, mint a szemre álom zárul. Ha szerelmére gondol, egyuttal felhóalakokat lát maga körül, kik gúnyosan szemébe kaczagnak. De

ez ellentét gyakran elmosódik nála és a fájdalmat csak sejtjük, mintha távoli zenehangokat hallanánk. Kit nem érintene édesbúsan ama lágyság és kedvesség, melylyel „Du bist wie eine Blume“ czimü kis költeménye van megírva?

Heine egyáltalában nem ismeri a szerelem örömeit. Dalai meg vannak mérgezve s kedvese az, ki e mérget készítette. Szive kigyók közé rejti el kedvese arcját. Menjünk egy lépéssel tovább. Heine nem akar a dissonantiák között megsemmisülni, de szabadulni vágy a fájdalom és kínok elől. Heine nevetségessé teszi a szerelmet, s bolondnak nevezi magát, hogy eszményért sohajtoz, midőn a hétköznapi élet pora minduntalan szemébe csap. Tekintetével ott csüng a romantikus túlvilágon, de egyuttal ő az, ki e túlvilág czifraságait leszaggatja. De azért mégsem sikerül neki, hogy ama bűvös világ ideálját kibékítse a prózai valósággal és a reális élettel. E megosztás romanticismus és modern szellem között erőtlenné teszi őt a valóság poétikus felfogására. E kézzelfogható világ, szerelme álmovilágával szemben, nagyon közönségesnek, mindennapinak s nyomorultnak tűnik fel előtte. A minden illuziót tönkretéző próza figyelmezteti őt, hogy hatalma van az illuziókig hatolni, hogy köl-

tészet és próza összekeverednek, s az ellentétek szakadatlan sora jelenik meg szemei előtt. Ily próza és ily költészet nem illenek egymás mellé, de a legellenségesebb módon állnak egymással szemközt; e megfigyelésből származik a nevetés, a heinei élcz. A romantikusok „modern trillái” megszülik az ehhez szükséges ellentétet, s Heine kaczagva ront a fájdalmas emberek közé.

Ez nem nevetés könyvek közt, de a könyvet megszakító, hangos kaczagás. A költészet legfényesebb magaslatairól egyszerre a sárba pottyanunk. Ez nem érzelmek könnyelmű, lelkiismeretlen kigúnyolása, de a fennebb jelzett ellenmondás szükséges következménye. Mentül jobban kínozták a költőt a romantikus fájdalmak, annál élesebbnek kellett lenni az ellenmondásnak, annál cynikusabbnak az összehangtalanságnak.

A természet festéseinél is szereti Heine alkalmazni e contrastokat. A május aranyos verőfényével s balzsamos fuvalmaival szemben ott áll a városi poéta, papírral, írónnal kezében, lorgnettel zsebében; s a ragyogó, tündöklő tenger elomló bibora mellett egyszerre megjelenik a matrózgyerek, kit a kapitány derekasan összeszid egy

ellopott hering miatt. A mi pedig a szerelmet illeti, ennek túlhajtott érzelgősségeit nem egyszer a legnagyobb nevetség tárgyává teszi. A boldogtalan szerelem fájdalmai is részesülnek e szerencsében. Ha Heine azt rajzolja, hogy a philister vásárnap i öltözkéiben mint kóborol át erdőn, mezőkön, s hosszú fülei mint gyönyörködnek a madarak dalában, míg ő ablakára gyász-fátyolt terít, régi szerelmének kísértetlátogatását fogadja, s a könyekig megindul : úgy véljük, mintha azt akarná mondani, hogy annak az ostoba philisternek, prózai lelkével több joga van gyönyörködni, mint neki rajongani. De Heine nevetése nem mindig ily vidám. Köny és mosoly, élcz és fájdalom egyszerre összefolynak, mint „Ratcliff“ című költeményében.

A romantikus vágyak s a rideg valóság megsemmisítő összeütközése leginkább „Seegespenst“ című költeményéből tűnik ki. A tengermély megmutatja, feltárja a titokzatos birodalmat. a tündérek világát, — a költő le akar a mélybe rohanni, de a kapitány még jókor észreveszi és megragadja : „Doktor, sind Sie des Teufels?“

Mélység és könnyelműség nála örökös harcban állanak. A legrosszabb, mit szívében hordoz, egyuttal a legostobább is. Hogy szerelmét nem

viszonozzák, ezzel keveset törődik, csak csókolhassa kedvese ajkát, neki ez elég vigaszt szerez. Ő tudja, hogy kedvese holnap ama kék egyenruhás huszárcapitányba bolondul, ki most lovagol el az ablak előtt, — de ez nem tesz semmit, azért élvezi az órák költészetét. Következik egy csomó élvezet à la Blaubart. Heine kinyilvánítja költeményeiben, hogy a húst teljesen emancipálni kell a szellem hatásai alól. Erény nem kell a szerelemnek, s a lélek szépségét, mint „véleményt“ gúnyolja. De e mélységből, e chaosból nem egyszer száll tisztább magasságba, s régi szerelme mindig csillagként világít felé, melynek sugarai lelkét is fénybe vonják.

III.

Mindeddig készakarva mellőztük a „Romancero“-ot és az „Utolsó Költemények“-et. Bár az ezekben jelentkező világnézet nem egyéb, mint Heine fentebb elsorolt nézeteinek tovább-fejlődése, de mégis, e tovább-fejlődés egyuttal oly jelentékeny átalakulást mutat, hogy a költő muzsájának e két utolsó termékét külön kell vizsgálat alá vennünk. Hogy azonban szerelmének e végső átalakulását teljes világításba helyezhessük: fordítsunk némi figyelmet ama fejlődés titkaira.

Mi lett 1848 után a költőből? Ő, kit előbb a nap aranyfénye csókdosott, kit vidám tündérek, halavány és kaczer hableányok tánczoltak körül; ő, ki virágokkal koszorúzta meg homlokát, s így felkoszorúzva járt a szerelem madárdalos, balzsamos mezőin: most kórágyn fekszik, s ott fekszik hónapokig, évekig, lassan, gyötrötten hurczolva kinteljes életét, félvakon, tehetet-

lenül mint egy gyermek, élve eltemetve, minden remény nélkül, hogy valaha még ujjonghat a ki-kelet madaraival, — mint maga gúnyosan megjegyzi — egy spritualistikus csontvázzá nyomorodva, elveszve, megsemmisülve. Érezte, hogy nem csupán testi ereje mondta fel a szolgálatot, de lelki ereje is megtörött. És annál nyomorultabbnak érezte magát, mentül ragyogóbban tűntek fel a távolból szebb emlékei és diadalai. Láta, hogy fénylő koszorúját letépi homlokáról, s diadal kocsija darabokra törve hull össze a dícsőség országutján. De ép e szörnyű képek látására kellett a költő lelkéből kitörni a reakciónak, ép ez érzelmek ingerelték még egyszer, utoljára a legnagyobb szellemi erőfeszítésre. Szelleme daczolt a kórral, s e kórnak lelketölő fájdalmaival. Heine majdnem páratlanul bizonyította be: mily végtelen hatalma van az emberi szellemnek, midőn saját, testi és lelki gyötrelmek-től szétmarczangolt szellemét vette fel költeményei tárgyául, s gúnyolni kezdte azt oly hangon, mely szerfelett hasonlított egy sirboltból feljaro kísértet rémes kaczagásához. Prometheus fájdalmait jellemzik ama költeményit, melyek e korszakból valók: mindegyikből kihangzik e büszke hang: *„Még az élet esztelen hatalmai, bár-*

mennyire éreztetitek fennsőbbiségeteket velem, uralmatok daczára több vagyok, — mint ti vagytok, erősebb és hatalmasabb, mert a sárból és piszokból, hova dobtatok, fölemel költészetem, s lelkem gúnyolódhatik felettetek. Van valami bennem, mit nem tudtok meghajlítani, leigázni, a mi bukásommal is diadalmaskodik.“

A kedély e sötétsége sötétté teszi világnézetét is. E világnézet a legszélsőbb pessimismus, a legnagyobb szerű s legrettenetesebb nihilismus jellegét hordja magán. Betegsége csak külső ok, mely a költő lelkében már régen szunnyadó világot kigúnyoló nihilismust életre rázza, s a legkövetkezetesebb végletekig kiképezi. Heine a romantikus eszményt szétrombolta, de minthogy e rombolás után is visszavágyódott bűvös világába, valami ténylegesen újjal nem tudta pótolni azt. Egyes részleteket felhasznál ugyan a valóság jelenségeiből, mint pl. egyik politikai satyrájában („Deutschland, ein Wintermärchen“) de a valóságot, összességében, majd mindig úgy tekint, mint valami eseménytelen, balga, semmi tisztább törekvést nem ismerő zsibvásárt. Jobb napjai megőrizték attól, hogy ily feketének lássa a világot, s még „Eszméi“-ben így kiált fel: „Hála a jó égnek, élek! Ereimben itju, piros vér pezseg, lépteim alatt

szikrát szór a föld, szerelemmel, mámorral ölelem át a fákat és a márványalakokat s fák, márványképek ölelésem hevétől élni kezdenek.“ De a rettenetes kór lassanként kioltja az életörömet s felveri a valóság szörnyübbnél szörnyübb képeit. Most úgy jelenik meg előtte a valóság, mint az eszményi világ teljes ellentéte, mint a legpusztább, legsivárabb, legkétségbeejtőbb látvány, melyet valaha emberi szem láthatott. Belenéz a világba és nem lát ott egyebet, mint hazug álarczokat; felnéz a derüs, tiszta égre s azt hiszi, hogy az „egy kék temető, megfosztva isteneitől.“ E földön nincs mit veszteni; lomha miasmái közt ugyis tönkre megy minden, mi nagy, az égiek sirnak, látva az alatt nyüzsgő föld nyomoruságait. A bűsz kedvtelés bizonyos lelkesedésével keresi fel a költő a tökéletlenségeket, a legszentebbet és a legszebbet elborító sarat s tükörként állítja fel a teleologusok világával szemben. Különösen gúnyolja ama teremtői bölcseséget, mely a test szervezetét oly csodásan rendezte be. Kétkedik a világ mindennemű haladásában; Németország mozgalmaira, a politikai irányköltészetre, a negyvennyolczadiki forradalomra nincs más válasza, mint gúny és keserűség. Herwegh és Venedey, a fekete-piros-aranyos patriotismus, a frankfurti parlament

egykép kikapják a magukét. A költő az egész történelemben nem lát egyebet, — s ezt „Vitzliputzli“ czimü költeménye is bizonyítja, — mint egy rettenetes tragikomédiát esztelen vérfecsérléssel. A „Romancero“ merő grotesk-komikus, barokk, barátságtalan s trivial tárgyakat ölel fel, melyek mindegyike a történelemből van kiválogatva. Mindenütt nyomoruság, az erkölcsi törvények lábbal tapodása, az ember iszonyu sorsa, a legborzasztóbb kontrastok, a legkiméletlenebb gúny s mindez bizonyos előszeretettel tárgyalva, s a világ szeme közé szórva. Kegyetlen kacagással mutatja fel a világ bűnlajstromát; az igazság keresztre van feszítve; csak a pénz ad jogot az élethez, csak hizelgés, csuszás-mászás, szolgál-lelkűség boldogít; alaktalan, lelketlő erkölcsiség teremt nagy jellemeket. Ép úgy gúnyolja hazáját, a német ostobaságát, a számárhangokat üvöltő patriotákat, kik megvetik a föld cseresznye-szemét s oly túlvilágban hisznek, a hol a cseresznyék mag nélkül teremnek; barátság, rokonhűség, vallás, művészet, dicsőség, mind e szörnyű kétely martalékaivá lesznek. A költő kigúnyolja a túlvilágot, unalmas boldogságával, nyárspolgáris kényelmével; kijut a katolikus tanok nagy részének is, melyek a gyarlóságok csodálatos

keveréke miatt félig-meddig már magokban véve is nevetségesek. Még a művészet — ama hatalom, melynek segélye nélkül gúnyolódni sem lenne képes — még ez sem menekszik meg kételye elől, s a költő kékszinü ködnek, elmuló páragöznek nevezi azt s miután a hirnév sem egyéb, mint a legostobább szavak egyike: a világ teljesen üres és sötét marad.

Menjünk egy lépéssel tovább. Heine visszatér a hithez, bevallja, hogy ő hisz égi személyes istent, — de e hit nem menti meg. Láttuk, hogy Heine a hegeli bölcsészetet a jövő bölcsészete-ként tüntette fel, s ő maga a pantheistákhoz sorakozott. Míg az ész-aristokraczia tagjai az atheizmussal kaczerkodtak, addig ő is szívesen engedett a tannak, de, mint a „Vallomások“-ban elbeszéli, nemsokára észrevette, hogy az atheizmus tanain nagyon megérzik a sajt, pálinka s kapadohánybűz, később pedig, midőn minden csízmadia-inas és szabó-legény tagadni kezdte az isten lételet: felhagyott minden atheizmussal. A hegeli bölcsészetből kiragadta a communismust és ezt állította helyébe. „Deutschland ein Wintermärchen“ czimű költeményében már communistikus programmal lép elő — „Vallomásai“-ban a communistákat a jövő pártjának nevezi, s meg

van arról győződve, hogy e párt vezérei a legnagyobb logikusok Németországban, egyuttal a legtehetségesebb emberek, s a legerélyesebb jellemek is. S ha Heine azt mondja, hogy a művészet és tudomány érdekei veszélyeztetve vannak a nép souverain hatalma által: önmagát veri le, midőn más helyt azt állítja, hogy általános népnevelés mellett kevés idő alatt értelmes, élet-erős népet lehetne teremteni. Saját vallomása szerint: a költő tiszta, érzékeny természete volt az, mi megakadályozta, hogy a néppel közelebbi érintkezésbe jöjjön. Mint látjuk, mindez nem tudományos alapokon nyugvó elmélet, de a romantikus és modern kor közti tévelygés; iszony amattól, vonzódás ehhez, majd távolodás ettől, s vágyódás az után. Ez ide-oda hányattatásból származnak legszembeszökőbb s legvastagabb ellenmondásai. S így nem talált Heine teljes nyugalmat sem a romantikus világban, sem a modern kor légkörében; a múlt és a jövő egykép siváran, szomorún és vigasztalanul tekintettek reá. Ez alaktalanság ködei közt bolyongva, visszatért az istenhez; szüksége volt arra, hogy valakihez fordulhasson. De e távoli, mindenható, jóságos istent nem tartotta valamí nagy tekintélynek s ama költemények, melyek élete utolsó éveiben születtek,

majdnem egytől-egyig hangos tagadásai annak, hogy egy személyes isten létezik. Mig azt hireszteli, hogy visszatért az istenhez, kigúnyolja őt; úgy látszik, csakis azért fogadta el a deizmust, hogy annál drastikusabban tehesse nevetségessé. Betegsége mit eredményez? Úgy véli, hogy ő nem más, mint egy kis földi Aristophanes, kinek apró élcze, olcsó sarkazmusa bátran eltörpülhet a mennyei Aristophanes kolosszális tréfaival szemben. Leborul a „mindenség nagy szerzője“ előtt, de a porban is érzi, hogy lelke szikrázik, s joga van a hatalmas isten nagy tréfáit bíráló alá venni. Heine a transcendentalis istent csakis azért fogadta el, hogy minden lépten-nyomon kompromittálhassa és nevetségessé tehesse.

És ép így mutatja szerelme is a legiszonyúbb ellentéteket. Az első szerelmek összes romantikus illata betölti újra még egyszer a költő lelkét; szép asszonyok, tarka álarczos csoportok, régi tündérvárak vonulnak el szemei előtt, de mind oly kísértetiesen, oly szellem-szerűen. Ha visszatér eszmélete: ama tündértájak illata helyett nem érez egyebet, mint a megmelegített serviette szagát. Álmában újra ifju és vidám, kedvesével karöltve jár hegyen-völgyön s annak szelid, csengő hangja visszaadja minden

erejét, csókokkal borítja el a kis kezét: ekkor fölébred s látja, hogy a kórógyhoz van szegezve. De nem csupán a tűnt gyönyörök: a tűnt fájdalmak is visszatérnek. Ujra gyötri kedvese szívtelensége, majd ismét nem talál a régi szerelemből egyebet, mint hamut; később nemcsak e régi szerelem, de az új, az akkori is gondot szerez neki. Természetesen, sokszor épen nem lehet megkülönböztetni: láz, vagy szerelem-e az, de nem egyszer éreznünk kell, hogy a szerelem tiszta lángjai lobbannak fel kedélyében. S ez valóban csodálatos, tüneményszerű. Még ott a betegágyon is, ezer és ezer testi és lelki gyötrelmei közt oly édesen, lágyan, tisztán gondol Matildjára. Olvasuk csak el az „Angyalokhoz“ írt költeményét.

Meg kell emlékeznünk még a „Mouche“ iránti szerelméről. E szerelemre a halál ráborította titokteljes fátyolát; a költő szavai szerint: egy vértanú-virág és egy haldokló szerelméből állt e szent viszony. Bizonyos, hogy Heinet e szerelem oly magasra emeli, a minő magasra ekkorig nem emelkedett. De itt is megragadja olykor a cynismus s vádolja kedvesét, hogy egészséges szervezettel hogyan tud oly beteg, nyomorék embert szeretni, mint ő. Azonban az általános nihilizmus mellett e körülményt

sem lehet csodálni. A szerelemnek, e szent hatalomnak is részesülnie kellett a piszokban. A szerelem a pokol kigőzölgése, a legpiszkosabb élvezetek egyike:

Kérded mi a szerelem? Megmondom:

Csillag az, csakhog — szemétdombon.

Ez a heinei szerelem végeredménye. De ez eredmény nem mond ellent annak, hogy ő hitt hatalma istenségében s végtelenségében. A szerelem dissonantiái megszaggatták szívét, de az összetépett szív közepén mindennél szentebben és sértetlenebbül volt elrejtve az. Heine a romanticismus és a modern szellem közt állva, nem tudta kibékíteni s összhangzásba hozni lelkét az eszménynyel, a pillanat heve ide-oda ragadta s rettenetes ellenmondásokba keverte, — szélsőség itt, szélsőség amott, de egy hátrahagyott költeményében bevallja, hogy ő érezte ama csodás, mindent szentté bűvölő szerelmet, mely fölér az örökkévalóság összes gyönyöreivel és üdveivel.

SCRIBE ÉS ISKOLÁJA.

I.

Scribe ép úgy elmondhatja magáról, mint Béranger: „Múzsám a francia nép“, csak hogy Scribe múzsája más időben és más hangulattal jelenik meg előttünk. Ezt nem igen lelkesítik fel politikai vagy hazafias ügyek; császár és köztársaság, alkotmány, jezsuiták, sajtószabadság s a rajnai határkérdés neki nagyon kevés gondot szereznek. Költői fellobbanás és mély megfigyelés előtte egykép ismeretlenek, de annál több vonzódást és kedvet mutat a napi élet tarka mozgalmai, az érdekek ellenjátékai iránt. Átnézete — ha a lármás, fényűző, könnyelmű, de mindemellet vonzó, sokban szeretetreméltó s szerfelett életerős francia társadalmat kell jelenítenie — mindig éles és biztos. Egy cseppet sem kíméli nemzete gyengeségeit, de e gyengeségeket oly naiv szabású vonásokkal vegyíti, hogy inkább pikánsok azok, mintsem sértők. Kreis-

sig*) Béranger-val hasonlítja őt össze. Mig Béranger költészete éreztetni akarja velünk: mire képesek a francziák, ha nagy nemzeti eszmék lelkesítik őket, — Scribe a munka mellett, a viszontagságos élet kereskedelmi forrongásában mutatja be előttünk nemzetét. Tulajdonképeni tere a legelterjedtebb osztály, az ugynevezett középosztály. Ott-honos a bankár irodáiban, a börze coulissái mögött, a szalónokban, a bondoireókban, az üzletemberek dolgozószobájában, s a művészek ateliers-jében.

Hol élvhajzászás, birvagy és „becsület“ utáni küzdés veri fel az országutak porát, ő helyén van. Bizonyos előszeretettel mozog e tisztátalan légkörben; a cselszövények és szenvedélyek titkai ismeretesek előtte. De bármily odaadással alkalmazza is magát társadalmához, — kevés illúsiót köt hozzá; kizsákmányolja egyénei gyengeségét, ám azért szemökbe mondja az igazságot. Innen van, hogy művei az előkelő kritikának cél-táblái lettek, mig a szerző valódi kincsanyagát, a művelt közönség pedig unalomüző időtöltést talált bennök. A ki nem franczia s az utósó évtized franczia népét ismerni akarja — nem katonai

*) Studien zur französischen Cultur- und Lireratur-geschichte. Berlin, 1865.

magatartásában, sártól és löportól fekete zubbo-
nyában, hanem házi, vagy bálöltözetében —
az csak Scribe színműveit figyelje meg s a fran-
czia társadalomról hübb képet nem szerezhet ma-
gának. Valamint a tartalom, maga a for-
ma, az alak is ugy tűnik fel nála, mint Béranger
chansonjainak sajátyszerű függeléke. Béranger
ugyszólván, egészen kimerítette az eredeti, nem-
zeti alakot. A romantikus iskola összes, annyira
magasztalt lyrája nem egyéb, mint a délromán,
angol s német minták többé-kevésbbé sikerült
utánzata; a francia regény elég termékeny s
jelentősége is van, de lényegesen a kültöld ha-
tása alatt, nevezetesen G ö t h e, Walter Scott
és D i c k e n s regényei után keletkezett s fejlő-
dött ki; a komoly dráma s a tragédia óriási
léptekkel haladt S h a k s p e a r e és S c h i l l e r
nyomain, de elerőtlenedvén, kénytelen volt a régi
klasszicitás kerékvágásába visszatérni. Béranger
az ó-francia chansont nemzeti dallá emelte; a
vigjáték s a társalgási színmű Scribe egyénisé-
gében találta meg valódi kifejezőjét. Népe jelleme,
szokásai, társadalmi erkölcei nagyon alkalmas
tárgyakat szolgáltatottak kezébe. Franciaország-
ban például már az iskolás gyerkőczökben is
megvan a rangvágy, a kitüntetések utáni sovár-

gás. Ha a gyermeket nyolcz napon át nem verték meg, — a „prix de sagesse,” a jóviselőtiek rendjele mosolyog feléje, ugyszólván követeli azt s e kis csillag egész életén keresztül világítani látszik; csakhogy természetesen a későbbi években ezüst és karmazsinvörös szalagok váltják fel azt s a szerencsés szülők s irigy iskolatársak bámulata helyett a község, a kortársak, a nagy közönség s kiválólág a hölgyek megigézéseért tör lándzsát az ifju. Üzlet, hatáskör, cselekvési mód nem sokat változtatnak a dolog lényegén. A pór, ki a legkövérebb disznót viszi a kiállításra, ép oly büszkén fogadja a hivatalos kitüntetést, mint az akadémia koszoruzott írója, vagy a győzelmekkel hazatért tábornok. Az egyetemen a komoly tanárokat tapsviharokkal üdvözlik a hallgatók, ép ugy mint egy tánczosnőt vagy zenevirtuózt, s az akadémia nyilvános ülésein nagy számmal megjelenő hölgyek keze és pillantása egykép vetekedik a győző dicsőségében osztozni. A társadalmi elismerés valódi szükséggé válik s befolyása megmérhetetlen jóban s rosszban egyaránt. A francziák minden fényes és gyöngé tulajdona benső összefüggésben van vele.

E versengés, e tetszés-szomj, a társaság ité-

letétől való tartózkodás itt csakugyan szükséges, mert az egyént semmi mélyebb értelemben vett erkölcsi kötelek nem fűzi össze az egészszel. A vigjátékirónak megbecsülhetetlen kincs. Mindent megnyer mellette, mit a tragédia elveszt. E határozott társadalmi tan, a társasélet s az erkölcsök ez éles vonásai kész kosztümként tűnnek fel az író előtt, csak fel kell öltöztetnie velök meseje alakjait; a bonyodalmak megoldása mintegy előírva áll kora erkölcsében és szellemében s az író nem működhetik ezekkel ellenkezőleg, ha csak nem akarja kockáztatni a hatást. Ha az író érzi, hogy társadalma nem bír előszeretettel az emberi gyarlóságok s hóbortok minden típusa iránt — melynek erőteljes alakítása Shakspeare vigjátékaiban annyira elragad bennünket, — úgy simítja, csiszolja azokat mindaddig, míg közönsége kívánczainak megfelelő alakba lesznek gyúrva. A néző abban a pillanatban tudja: kivel van dolga, gyors tájékozást nyer a jellem felől s bizonyos odaadással engedi át figyelmét az egyszerűen, érthetőn megindult s mindvégig ügyesen bontakozó cselekmény menetének s ép oly gyönyört talál az élvezetes, könnyed, unalmasá sohasem váló dialógbán.

A fentebbiekben egyszersmind elmondottuk

Scribe darabjainak előnyeit és hibáit is. Teljes megítélése nem tartozik ismertetésünk szűk keretébe s nem is teszi czélunkat. Ránk nézve nem lehet érdekes: egymásután felszorolni mindazon komikus jeleneteket s anekdotákat, melyeket Scribe és társai színműveiben már dramatizáltak. — E tarka, vig csoport elérte czélját, ha a közönséget megnevettette. Az irodalom- s művelődéstörténelemnek alig van némi köze hozzá. A francia társadalom képét akarjuk műveiben előtűntetni.

Scribe életéből s személyiségéből igen kevés jutott a nyilvánosság elé. Párisban született 1791-ben 11 évvel később mint Béranger. Nem volt annyira magára hagyatva mint emez s képzettségét korántsem köszönheti a véletlennek s jószívű rokonai részvételének. Ifjusága a császárság fénykorába, egy, a „gloire“ iránt meglehetősen érzéketlen társadalom időszakába esik. E körülmény megítélésénél nem kell feledni, hogy ez években még Béranger sem igen lelkesedett a napoleoni csatákért, a „Roí d'Yvetot“ című költeményét akkor írta, midőn a csatamezőkön ezrével hullott a francia fiatalság. Mig a dalnok élénk chansonjaival vidította fel a közönséget, Scribe 1811-ben a „A Derwis“ című vaudeville-

lel lépett fel. A császárság bukása s a restauratio nem ártottak neki. Tovább haladt pályáján s a vaudeville-tréfákban gyakorolta technikáját, míg 1827-ben egy ügyes erkölcsi színművel (Pénzházasság) a „Théâtre français“ deszkáira jutott. A juliusi uralom első évtizede leginkább tanúskodik termékenységről s hatásáról. Amaz osztály ragadta kezébe a gyeplőket, melyhez Scribe születés, nevelés, jellem szerint tartozott. Scribe fellelkesedve a hatástól, fáradhatatlan volt s mindinkább változatosabb, ügyesebb, szellemesebb alakításban mutatta be e fényűző, forrongó s alapjában annyira frivol társadalomnak képmását. A közönség nevetett saját hóbortjai felett. Scribe maga is szerfelett élelmes volt; míg a gazdag üzlet- és pénzembereket pelengérre állította szindarabjaiban, addig a művészetben igen ügyes tapintattal létesítette a munka felosztás elvét. A drámai tehetségek egész sora köszönheti neki kiképzettségét s nem egyszer gazdagságát és hírnevét is. Scribe választotta a tárgyat, nagyjában felosztotta s rendezte a cselekményt, tanítványai pedig a dialógot készítették hozzá. Nevők az ő firmája mellett foglalt helyet, a jobbak aztán később emanczipálták magukat és saját kezükre dolgoztak. Így lett Scribe milliomos. Mint ügyes

üzletember, sohasem utasította vissza a jövedelmet ígérő ajánlatokat. Rachel Felix számára megírta Lecouvreur Adriennet, a kosmopolitikus berlini maestronak operaszövegeket teremtett Ördög Róbert, Hugonották, Észak csillaga stb. cím alatt. Klasszikus, romantikus mű, vaudeville, jellemszínmű, történelmi dráma, opera — neki mindegy volt, csak pénzt kapjon érte. A történelmi nagyságokkal olyan ugrásokat tesz, mint Jean de Paris a legendákban. Tolla előtt meghalt államférfiak és hősök kevésbé biztosak mint élő nyeglék s himpellérek. Struensee borzadalmas kimulásáról bohózatot ír, Marlborough bukásáról egy élczes vigjátékot, nagy Péter haláláról s első Katalin trónralépéséről, egy sentimentalis szerelmi drámát. Birch-Pfeiffer, Kotzebue és Iffland, termékenysége előtt bizvást megsemmisülhetnek.

Magában érthető, hogy e sokoldalúság s e túlvitt szolgálatkészég mellett határozott, komoly politikai nézetek nem állhatnak meg. Scribenek mindamellett meg van saját nézete s véleménye a politikai s socialis kérdéseknél. Nem csinál belőle lelkiismereti ügyet, mint Béranger tette ezt dalában, de szavazata mindenesetre figyelembe veendő akkor, ha társadalmának megítélése forog

szóban. E társadalomból nyer ő életet, e társadalmat tükrözik vissza darabjai, s így megérdemli, hogy ez oldalról mélyebben figyeljük meg működését.

A rendszer nehézkedési pontja, természetesen, itt is a forradalom s a forradalom következményeinek felfogásában rejlik. Scribe e politikai hitvallásnak sajátos alakot teremtett. Szem előtt tartva e trilógiát: „előbb, alatt, utóbb“, feladataul tűzi ki, a régi uralmat, a forradalmat s a restauratio korát történelmileg drámai rajzokban, vagy vaudeville alakban tárni a párisiak elé. Az első darab Surgy herczeg családi tanácskozmányába vezet bennünket. A gyermekek el látásáról van szó. A legidősebb fiu, természetesen, a jószágokat kapja, azonkívül lovasezredet s nőül egy gazdag örökösnőt nyer; az ifjabb fivér máltai lovaggá, nővére pedig apácza legyen. A társaságban ezenkívül van egy feslett lovag is, ki hitelenzőit kijátszsza, kígúnyolja s e mellett pénzét az ablakon dobálja ki. A sentimentális elem Juliában testesül meg, ki, egy a herczegi család által tönkrejuttatott kereskedő leánya s Surgy házában nevelkedik. A lány szerelmet érez a lovag iránt, de a herczegnő s a főgondnok cselszövényei más irányt adnak e szerelemnek. Következik

néhány „Ármány és szerelem“-féle jelenet. Julia, a csalódott kedves, egy borbélyhoz megy nőül. A lovag erőt vesz bánatán, lerázza szülői házának előítéleteit czipője porával s miután egy á la Rousseau tartott erőteljes diktióban a születési előítéletek botorságait kigúnyolja — kereskedő lesz. A második darab („Pendant“) a rémuralom korszakába helyez át bennünket. A hercegi család kivándorolt, szétszóródott. A polgárrá lett lovag azonban dicsőségteljes harczokat vív Franciaországért. De később neve vészthozó lesz rá nézve. Menekülnie kell; álöltözetben lép ama házba, hol Julia lakik férjével. A convent ép ekkor engedi meg a szabad elválást. A francziák kapva kapnak az alkalmon s tömegesen gyakorolják az új jogot. Maga Gérard is, a borbély — bár szereti Juliát — de hogy a házassági hűség aristokratikus hirbe ne hozza őt, hajlandó hódolni a divatnak. Segédkezet nyújt a házához menekülő lovagnak, hogy megmenthesse. Sikerül a szomszédos ultra-jacobin czipészt megcsalni s a lovagot biztonságba helyezni.

A harmadik darab husz évvel később játszik s ugyanezen társaságba vezet bennünket. Gérard mint vitéz harczos Austerlitznél marad. A lovag mint kiszolgált tábornok s gazdag gyáros boldo-

gan él Juliával. A republikánus czipész Caracalla kapusként szerepel házánál. Az első darab fellelt magaviseletű vicomteja is visszaérkezik Francziaországba. A forradalmat s a császárságot egy kopár szigeten aludta végig. Párist természetesen rútul megváltozva találja, dühöng a társadalom újabb alakja ellen s nem képes eléggé bámulni, hogy a tábornok Surgy egyetlen leányát egy polgári osztályból származó ügyvédnek adta nőül. E mellett a forradalom jótéteményei túlságos módon dicsőíttetnek.

Im, körülbelül ez lenne Scribe álláspontja s ugyanez a középosztály álláspontja is. Látjuk, hogy e politikai hitvallás lényegileg nem sokban üt el a Beranger-étől. Találkozunk a születési kiváltságok megvetésével, minden erő és tehetség érvényesíti magát. Csak a nemzeti büszkeség emelkedett hangja, a császár hirnevének zajos imádása, a munkás osztályok szentimentális jajongása hiányzanak műveiből. Nem akarja nemzete fényoldalait elfödni, mert e fény saját homlokát is glóriába vonja, de annyira sem vak, hogy a hibákat, a gyengeségeket ne merje tükörként közönsége elé tartani, melyet, ha megjavítani nem bír is, legalább saját bűneivel s torzképeivel indit kaczagásra.

Scribe kétségtelenül a középosztályt ismeri legjobban. A „Pénzházasság“ legkeserűbb satyrái közé tartozik. Modern társadalmunk legviszszatasztóbb alakjai fűzik az egész cselekményt, mely mindvégig élénk és érdekes. Az erényes személyek diadalra jutását e darabban valódi rembrandti háttér emeli, körvonalaik szinte fénylenek az árnyban s alakjaik szoborszerűleg domborodnak ki a homályból.

II.

Scribe a „Pénzházasságban“ pelengérre állítja a pénzaristokratia lelketlen materializmusát, hasonló erélylyel ostromozza számos más darabjában az undok és tisztátlan érzelmeket, melyek birvágygyal, élvhajhászással s a bűnök hosszú sorával párosulva megmételtyezik, szétmarczangolják a kedély világát. Scribe bármint akarná is más utra terelni tevékeny műzsáját, újra és újra visszatér a nyegleségekhez, melyek a szabad verseny létrejöttével nem csupán a franczia, de egész társadalmunkat leginkább jellemzik. Könnyörtelen gunynyal mutatja meg a „civilisatio fővárosának“ önző hajszája balgaságait. Mint vonul háttérbe a lelket nemesítő munkaszeretet, mint hamvaádnak el lassankint az igazságérzet legkisebb szikrái is, a családi élet s az erkölcs korlátait mily durva rohamossággal szaggatja szét a kincsvágy, s a pillanatnyi jutalom után

rontó kapzsiság, sivár önzésben találva végső menedéket: mindez életerős, gazdag s hű vonásokkal lelhető fel egyes darabjaiban. Ide tartoznak a „Pajtáskodás“, „Puff“ s „Calomnie“ című színművei. Scribe tolla nem kegyelmez sem az íróknak, sem a művészeknek: kereskedőt, képviselőket, francia paireket egy kalap alá húz s egyformán ostoroz. A „Pajtáskodásban“ köznapi alakok egyesülnek s aljas cselszövényekén vonszolják keresztül a cselekményt. A társadalmi alakok meglehetősen számmal vannak képviselve: orvosok, ügyvédek, journalisták, írók, alacsony és magas rangú politikusok. Az egész darabot francia szellem lengi át. Központja egy nőben testesül meg, kit a szerelmi tévedés szenvedély és boszura ingerel. E szenvedély hozza létre a bonyodalmat, indítja s végzi be a cselekvényt. Minden darabja nemzete sajátosságait, a párisiak szokásait tükrözi vissza. Majdnem elmondhatnók, hogy a francia társadalom története szoros összefüggésben van Scribe színműveivel. Páratlan könnyed kézzel szövi-fonja cselekményeit. A „Pohár viz“, „Bertrand és Raton“, „A czárnő“ teljesen, a csalódásig egyek. Neki csak pár személyes motívumra van szüksége és kész a fordulat, az egész darab menete. Politikai dolgokban köny-

nyen ítél, ép úgy mint nemzete. A legfontosabb kérdések egy-egy theaestélyen dőlnek el s maitressei igen ügyes politikusok. Ha túlságosan bele-mélyed is nemzete hibáiba, s e hibák könyörtelen ostromozását a legszigorubban hajtja végre: azért nem feledkezik meg sohasem nemzete erényeiről és jobb, szebb oldalairól. E tekintetben tapintatosságát ügyesnek, páratlannak lehet mondani. Rendesen három alakot vesz fel a társadalomból, kikben nemzetének akar hizelegni: katonát, művészt, tudóst s részben a nőt. Csak néhány sentimentalis vonás hiányzik, hogy Béranger katonáit lássuk magunk előtt. A francia dramatikuskok, novellisták s dalköltők majd mindig különös előszeretettel bántak katonáikkal. Ez is nemzeti vonás s jellemző a „gloire“ népére nézve. Katonáiban szokta megtestesíteni minden erényét. Ez alakot képesek idealizálni, mint Augier tette „Le Gendre de Msr. Poirier“ czimű darabjában. Hektor, a montmeytani herczeg, egy napon arra ébred fel, hogy majdnem összes vagyonát elpazarolta. 5000 frank évi jövedelme marad neki, semmi egyéb. Beáll az afrikai hadsereghez; úgy él mint a legutolsó katona és négyheti szabadságidejét a farsang alatt használja, hogy 5000 frankját Párisban nagyúriasan elkölthesse. Az egyik

év szabadságideje alatt egy fiatalkori barátjával találkozik, ki gazdag házasságban él polgári születésű nejével. Ez a jó barát (marquis de Presler) szemrehányásokat tesz neki, hanem a katona derekasan megtefelel. Annyi erélyt, annyi bensőséget, nagyságot és tüzet fejt ki ellen-dikciójában, hogy a francia író — ha egy ily jelenetet megteremtett — biztosítva van darabja sikeréről.

E nemzeti hiuság és gyengeség korántsem kerülte ki Scribe figyelmét. Nagyon ügyesen tudja mindezt kizsákmányolni és hasznára fordítani. Hanem ez olyan dolog, melyet Franciaországban nem lehet gúny tárgyává tenni. Maga Scribe is ingadozni látszik, mikor egy ily alakot ránt elő: ő is komolylyá lesz. Mily óriási méltánytalanság lenne egy katona ellen cselszövényeket fonni: azt „Bertrand és Raton“ czimű darabjában lehet leginkább észrevenni. „Une Chaîne“ czimű művében St. Gêran tengerész kapitány valódi lovag, kit a tizenkilencedik században még megértettek és szeretnek, szavakban szegény és egyszerű, annál gazdagabb s hatalmasabb tetteiben, hálás, jótékony, nagylelkű, a hiba legkisebb árnya sem esik tiszta, nemes homlokára „Puff“ czimű darabjában d'Angremont kapitány szerepel, természetesen szintén az afrikai hadseregbe van beosztva;

egy kissé embergyülölő, de a jog és igazság szilárd, erős, majdnem don Quixotti végletekre menő harczosa. Ugy tűnik fel, mint a jelen társadalom egyetlen egészséges alakja. Nyilván lehet látni hogy Scribe nemzete nagyságaival szemben épen nem érzéketlen, habár a lyrai emelkedettség s enthusiasmus nem azonos tehetségével. Hol csak alkalma nyílik, mindig állít elő egy önálló, becsülettel munkáló és a gyakorlati életben sikerrel küzdő egyént, oly embert, ki sem jobbra, sem balra nem tekintgetve, a társadalmi ferdeségek s ocsmányságok süppedő talaján biztos léptekkel vergődik keresztül. Ilyenkor átmelegszik. Saját lelkét s tiszta érzelmeit önti diktióiba s teremte erejének összes hatalma felbuzog nyelvében. Művészei s tudósai egyszerű, nemes, küzdő, becsületes emberek. Munkás kezök megmenti őket, érényeik érvényt szereznek törekvéseiknek. Kiemelkednek a nyomorból és a darab végén illő jutalomban részesülnek. Bennünket csupán az az egy lep meg, hogy e jutalmat Scribe majd mindig pénzben osztja ki. Művészei s tudósai gazdagon házasodnak. A nőnek, kit elvesznek, legkevesebb 500,000 frank jövedelme van. Ez Scribe gyengeségeihez tartozik s itt félig-meddig igazuk van azoknak is, kik őt a materialismus hizelgőjének,

a magasabb pénzügy udvari költőjének nevezik. Maga a tiszta szerelem nem elég jutalom előtte, a végzetet rábírja néhány százezer frank kifizetésére is.

Még egy harmadik elégtétellel tartozunk Scribének s a társadalomnak, melyet rajzol. Női alakjairól akarunk pár szóval megemlékezni. Scribe a nőalakokban nemzete erkölcsének és életszokásainak minden előnyét egyesíti. Nőinek finomságát s költőiségét sohasem hagyja az alantiség fokán, mindenkor magasabbra emeli őket. Darabjaiban férfiak és nők oly benső, tiszta baráti viszonyban jelennek meg előttünk, hogy a frivolságnak még halavány színét sem vehetjük azokon észre s hatásuk tiszteletre gerjeszt bennünket. A nők áldozatokat hoznak a férfiakért. Különösen érdeklődnek a művészek s a tanult emberek iránt. Ezekért sokszor versengésbe is kapnak. Minden hiuságukról képesek megfélekezni, ha a barátság áldozatokat igényel. Így a „Pajtáskodás“ című színművében Zoé és Agathe egyesülnek, hogy Edmund segélyére lehessenek. Edmund ugyanis levelet ír Zoénak, melyben szerencsétlen szerelméről beszél s félig-meddig sejteni engedi, hogy kétségbeesésben a végsőre is képes. Zoé azt gondolja, hogy Edmund szerelme

öt illeti. Később azonban megtudja tévedését, megtudja, hogy Edmund Agathet szereti, de azért egy percze sem ingadozik, hanem hű, igazi barátja marad továbbra is Edmundnak.

Az e körbe tartozó drámai motivum legnemesebb emelkedést nyer „Une chaine“ című darabjában. E darab meséjének alapja egy teljesen francia viszony. Egy vidékről Párisba jött fiatal zeneművész először lép a nyilvánosság elé s zavara, féltékenysége, tartózkodó modora egy lépéssel sem viszik előbbre pályáján. A magasabb körök egy széplelkű hölgyefelajánlja neki pártfogását s nem sokára hasábokat irnak a fiatal művészről, zemeművei bejutnak az operába. E pártfogásolási viszony azonban később melegebb, szenvedélyesebb szint ölt magára. Szerelmesek lesznek, de a nőnek férje van. A nő küzd s midőn szép és természetesen gazdag cousineja megérkezik, a történet fordulatot vesz s jó véget ér.

A modern francia dráma és vigjáték — mint ezt Scribe képviseli — semmiesetre sem tarthat igényt maradandóságra. Demint nemzete sajátságainak s társadalmi erkölceinek hű képe, becszel bíróséismerést érdemel. Schmidt Juliannak igaza van, midőn azt mondja, hogy az újabb francia vigjáték-írók tökéletesen Scribe után in-

dulnak s annak szellemében működnek. Tehetséges írók vannak köztük, mint Bayard, Sandeau, Augier, Legouvé, M  lesville, Mdme de Girardin, Ponsard stb. „de egyik sem tud k  z  l  k ujat teremteni.“ Ez utóbbi állitást azonban nem írjuk alá teljesen. Mert eltekintve a tehetséges, de   r  nyt tévesztett Augier s Ponsard működésétől, kik az antik világot akarták vigj  t  kokban előállitani, a legmodernebb társalgási darabokban is van u  , van olyasmi, a mi eddig nem volt meg a vigj  t  kokban.   s ez a moral. A szerelem a házasság ellen. A fiatal Dumas „Diane de Lys“ darabjában megkezdte, a „Demi-Monde“-ban folytatta. Hanem annyit el merünk mondani, hogy ez u  bb moral nagyon frivol színekkel ékeskedik s meglehetősen   nk  ny  . Legh  bb követője Barri  re, ki számos darabjában (Les filles de marbre; Les faux bonhommes; Les parisiennes; Les fausses femmes stb.) ijesztgeti a közönséget. A r  g  ny cymnisusa átlépett a színpadra.

ÁNYOS PÁL.

I.

E kor gyermekei közül — írja Kölcsey — bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tűzében látszik olvadni s kinek érzése a nemzetiséggel s phantaziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szeliden bús s a hazához hevülettel vonzódó léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő sentimentalismusát a honszerelem érzelmei által vezeti s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt leánykája, szemei előtt; szivétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet mult korának történeteinek oly örömmel andalog s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát s az új kort a réggel összekötve, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszeliült, megnemesített fényében magát minden érző honfi fellelhesse s meglelkesítve lelhesse fel. De nem birhatott

Ányos mindazzal, a mi a bámulatra méltó költő kiformáltatására kívántatik ; kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbóból a szemet, szívet és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.*)

Ime egy minden tekintetben helyes és mélyreható ítélet a fiatal és szerencsétlen Ányosról, ez időszak egyetlen valódi költőjéről, a kinek saját világa van, a ki szenvedéseit nem csinálja, de átéli s kit „inkább eredeténél mint egyébnél fogva“ lehet csak a francziás irány verselőihez sorozni. A h i v a t á s különbözteti meg őt kortársaitól.

Bánatos, kísérteties jelenség. Lépteit komor búsongás árnyai kísérik, könnyes szemekkel bolyong a földi téreken, kedélyét az elégia fellegei fátyolozzák, meghasonulásban él a világgal, elégedetlenségben magával ; lelkén zivatarok zajlanak keresztül s a szenvedélyek forgó szele tovaragadja nyugalmát ; nem ad neki vigaszt a hit, nem ez a látható szép világ ; a mulandóság gondolata átnyilazza s égő sebekkel bolyong mindhalálig. E háborgás, a tusakodó szellem e békétlensége, e benső, titkos viharok, e szakadat-

*) Kölcsey Mind. Munk. III. 33 lap.

lan lázongás csakis nagy szenvedélyeknek s nagy tehetségeknek lehet sajátja.

1756. évi deczemberben, Esztergáron, Veszprém megyében „változott emberre a semmiség szomorú kebléből.“ Már gyermek éveiben nagy hajlamot mutatott a contemplatióra; kereste a magányt, napokig elbarangolt a bakonyi rengeteg vadonat tájai közt. A gyermek lelkére ideje-korán rá-rajzolódtak e sötét képek, e komor erdők, e zuhatagok és szakadékok, a magány e félvilágossága, e titokzatos zúgok, melyek kimagyarázhatatlan hangulatokat ébresztenek fel, e különös, rejtélyes lombzugások, a végtelen bükkös e tengerszerű moraja, mely mint valamely hatalmas, örök dallam, szüntelenül körülötte harsogott. Heves képzelemre az ily első, gyermekkori benyomások állandó s uralkodó jelleget látszanak vésni, mintha a szellem egyszerre, hirtelen hatalmába esnék valamely rejtélynek s ettől aztán sohasem tudna többé szabadulni. Így történt ez a fiatal Ányossal is.

Élete egyideig megoszlott a természet és a családi tűzhely közt. Elemi tanulmányait Komáromban nagyanyjánál kezdte, később Győrött, majd Pápán folytatta és végezte. Tizenöt éves korában fordulatot vett élete folyása. Egy kicsi-

nyes ok, egy képzelt sérelem miatt daczból, haragból végzetes lépésre határozza magát s a következő évben (1772.) már a mária-nostrai Pálos szerzetes rend tagjai közt találjuk őt, hol István keresztnevét a Pál névvel cseréli föl.

Oh, bizonynyal nem gondolja meg : mit tesz. Nincs más célja, mint a képzelt sérelem visszatörzése. S ha mindjárt egy élet árán is : az nem tesz semmit, az nem jön számításba. Az ifjuság, a tavasz, a bimbózó élet ábrándjai, gyönyöre, boldogsága — hadd veszszenek ! Még nem is sejtetheti, hogy ez akaratosság, e makacs, e kegyetlen dacz mennyi fájó köny forrása lesz a jövőben ! Hiszen ekkor csak t i z e n h a t éves ! Odadobja ifju éveit nyíló koszoruját : hadd hervadjon !

Oh, bizony el is fog az hervadni menthetetlenül, de majd jön a bánat, a késő fájdalom is miatta ; fölébred az önvád ; a visszaemlékező szerzetes szomorú czellája mély, szivből szakadó sóhajoktól hangozik s nem lesz hatalom, mely ujjáteremtse azt a tündérvilágot, mit meggondolatlansága hamuvá égetett, sem isten, a ki az eltévesztett életpályát megváltoztassa.

Felszentelése után. tanulmányainak folytatása végett, a nagyszombati egyetemre küldték. 1776-ban bölcsészettudorrrá lett s Báróczy

és Bessenyei munkáit olvasván, lassanként feltámadt benne a vágy: megosztani lelkét, gondolatait és érzelmeit dal hangján a rokonlelkekkel. A múzsa — ki már rég homlokon csókolta őt — most kedvese gyanánt vont a keblére elhagyatottságában. A kolostor kertjében gyakran olvasgatta az ó-kor klasszikusait: Ovidot, Virgilt és Horácot, de legkedvesebb költője mindvégig Lucanus maradt. Ezek voltak magányának vigasztaló társai s ezekkel örült és bántódott az ábrándos ifju. A szerzetben csak egyetlen egy barátja volt, kivel szívét meg merte osztani: Bersenyi Kristóf, paulinus.

Ez mérsékelé, gyógyítgatá a költő tépelődő lelkét, — de való vigasztalást mégis csak a költészet szerzett neki.

Ányos érzé, hogy nagyra van hivatva; küszált törekvéssel tört tisztább ideálra. A valóság sivár volt előtte: eszményibb világ után áhitozott. Ezt csak a költészet teremthette meg számára. Itt volt az idő, hogy szive kiáradjon, hogy fájdalmi kiömljenek. S megszülettek az első költemények. Ányos illetékes embereknek, irodalmi férfiaknak óhajtotta volna ezeket bemutatni, a kik kritikát mondjanak róluk; valamely Bessenyei-társaságbeli költővel akarta közölni az első zsengéket s ime vágya csakhamar teljesült is. 1776-ban,

az idegen vasas ezredével folytonosan vándorló Barcsay Ábrahám Nagy-Szombatba jött. A félénk s tartózkodó szerzetes személyesen nem merte őt felkeresni, hanem levélbe zárta néhány költeményét s elküldötte neki, kérvén: „mondaná meg magyarárn, ha méltó volna-e tovább fáradnia? és remélhetne-e hasznos előmenetelt a magyar poézisban?”

Barcsay válasza baráti ölelés volt s e pillanatban megköttetett ama nemes barátság, melynek irodalmunk egyik szakában sem találkozunk oly gyakori és oly tartós példáival, mint a testőrök-nél és követőiknél. Az írók érezték ez időben hogy benső barátság, szeretet nélkül még elhagyatottabb pályán mozognának; csak a szeretet sorakoztathatta őket oly phalanxxá, mely bátran szembe-szálhatott az eléjük torlódó akadályok tömegével. Barcsay azonnal felismerte Ányos ritka és mély költői tehetségét s ez órától kezdve — mint Bacsányi mondja — nevelője, barátja, Quintiliusa lett.

Az egyetem Nagy-Szombatból Budára tétetvén át, Ányosnak is meg kellett válnia barátaitól s 1777-ben Budára mennie, a hol körülbelül öt évig foglalkozott a theológiával. De mit használt a tudomány! Meghasonlásba jött magával. Szive vérzett, lelke szárnyai vergődtek s a lemondás balzsamcseppjei csak egy-egy pilla-

natra altatták el fájdalmait. Titkos féreg — az eltévesztett élet fájó gondolata — rágódott ben-
sején s lassanként emészteni kezdé az ifju költőt, feldulta egész kedélyvilágát. Bizonyos zavar fogta el őt s végletek, szélsőségek közt ingadozott. Megvetette a zajongó világ hiú küzdelmeit s magányos czellájába húzódott szomorú könyeivel; gondolatait a kétely keserítette meg s kerülni látszott az embereket. Jellemző, hogy czellájában két tücsök-bogarat tartogatott s ezeket annyira megszelidítette, hogy hívására előjöttek üregeikből. Egy karthausitól sem lehet többet kívánni. Töprengésekkel, lelki küzdelmekkel mérgezi meg magát. Csak a barátság élteni, tartja fenn még, csak ez szerez neki némi vigasztalást a boldogtalanság közepett.

A főváros közepéből, mint fölszentelt pap 1781. november havában Nyitramegye felső-elefanti zárdájába tették át. Ez nem az ő óhaj-tása volt, de előljáróinak parancsa. Elszakították a világtól. Az elefanti zárda valóban azok számára épült, kik lemondtak minden örömről. A remete-pálosok néma kolostorának pusztá, kietlen tája volt, melytől a természet szépséget és termékenységet egykép megtagadott. Az egész vidék tele meszes dombokkal, sötét, vadon erdők-

kel s vad bércekkel az erdők felett. „Az ilyen tájék jó és kellemetes lehet ugyan eleintén s egynéhány napi mulatásra — mondja Bacsányi a költő életiratában — és talán lakásra is a nyugodalmat kereső korosabb embernek, de Ányos ifju, érzékeny és poéta volt!” — „Mennyit kell érezni itt egy poétának — írja maga Ányos 1782 febr. 10-ikén Mészáros Ignácznak — sokat, kedves barátom, kivált olyannak, ki a nagy világból ily remeteségre küldetett.“ Ezzel elszakították őt barátai köréből is, az enyhe révparttól, mely még legtöbb kárpótlást nyújtott odaveszett álmaiért. Zimankós, barátságtalan téli estén érkezett meg az ifju szerzetes Szent-elefant zord vidékeire, új száműzetése hideg klastromába, hol egyetlen lelkét sem talált, kivel rokonszenvezhetett volna. Mindehhez még hozzájárult bomladozó egészsége, mely lelkét is teljesen beteggé tette. Napról-napra mogorvább lett. Barátaival ugyan sokat levelezett, de e leveleket már a kétségbeesés szinezi. Itt készült költeményeiben (pl. a Fohászkodásban) a tovamenekülés vágyainak ad kifejezést, de szenvedéseinek legnagyobb része nem költeményekben nyilvánult, csak sóhajokban, könyvekben. A szakadatlan kinban s küzdésben kifáradt léleknek lankasztó nyugalma volt ez s

nem pihenése, csak pihegése öszszetörött szívének.

Elefánti remeteségéből nemsokára (1782. októberben) Székesfehérvárra helyezték át, hol mint tanár az első grammatikai osztályt tanította. Testben-lélekben betegen, megtörve érkezett rendeltetése helyére s itt betegségét még inkább fokozta a város mocsáros környéke s a Sárviz posványos árknak egészségtelen kigőzölgése. Egyéb művein kívül Nagy Ignácز fehérvári püspök megbízásából kath. egyházi énekeket készített s gyűjtött itt. De azon mértékben amint gyűjteményes művei szaporodtak : roskadt a költő. Érezte, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy meg kell halnia. 1784. július havában Veszprémbe vitette magát, hol a felgyógyulás reményével biztatták, de ahol a költő szíve még azon év szeptember 5-ikén megszűnt dobogni és vérezni.

Huszonnyolcz éves korában halt meg! Az ifjuság legszebb, legvirágosabb évei! A letarolt tavaszt vitte a sirba magával. Örömtelen életkora hervadása volt ez ; martyr-ut, vértanúi pálya, melyet nagy szenvedések, nagy fájdalom s zord lemondás árán dicsőség fénye borít el ragyogó sugarakkal. Az ő dicsősége csakugyan „könyvekben megtört szívárvány.”

II.

Ányos pessimistikus költő. Sötétnek látja a világot, mert kedélye sötét. Van-e értelme a költők pessimismusának, világfájdalmának? Van-e joga a költőnek saját kedélye színein keresztül nézni a világot s itélni fölötte teljesen egyénileg? Egy, e kérdést vitató írónk, helyesen jegyzi meg: „Ötezer év a világ és az emberiség történelméből nem tanítá meg a kritikát arra, hogy szenvedés van és hatvan év a világszenvedés nagy kifejezőjének, Byronnak, halála óta nem elegendő arra, hogy a kritika elismerje, miszerint az, ki nem adja magát a lét boldogságnak magasztalására, talán szintén megérdemli a költő nevet.“ Még szebben s még igazabban mondja Arany János: „A művészet harmoniája nem mindig az optimizmusé is egyszersmind.“ Valóban így van. A legsötétebb lélek is adhat harmoniát: kétségkívül bús akkordok, bús dallamok

zelmek, az indulatok, szenvedélyek, melyek uralkodnak fölötté, megalkotják világát és egyéniségét.

De tegyük fel, hogy a világ valóban nem óhajt egyebet, mint vigaszt; tegyük fel, hogy a költő főczélja: a kedélyt megnyugtadni s a kétségtől marczangolt sziveket kiengesztelni. E kiengesztelés minden derült világnézet mellőzésével is elérhető. A költők nagy fájdalmai és szenvedései mellett önkénytelenül is enyhülést kell éreznünk, mert nagy sebeik láttára megfeledkezünk apróbb fájdalmainkról. „Nagy fájdalom kisebbre balzsam“ mondja nagyon szépen és igazán a legnagyobb lélekismerő, Shakespeare „Cymbelin“-ben. S csakugyan így van. Ezt éreznie kell mindenkinek, ki Byront, Poët, Leopardit, Heinet olvassa.

Azt sem mondhatjuk, hogy a világfájdalom lejátszotta már a maga szerepét. Az emberiséggel keletkezett s az emberiséggel fog elenyészni. Faust aligha lesz lélekharang a mult összeomló világa fölött, mint ezt Carlyle hirdeti. Az örök hangok mindig megújulnak. Vannak, kik a problémák megszűntétől teszik függővé a világfájdalom elnémulását, de egy futó tekintet a történelemre meggyőzhet bennünket, hogy az emberiség

zelmek, az indulatok, szenvedélyek, melyek uralkodnak fölötté, megalkotják világát és egyéniségét.

De tegyük fel, hogy a világ valóban nem óhajt egyebet, mint vigaszt; tegyük fel, hogy a költő főcélja: a kedélyt megnyugtathatni s a kétségtől marczangolt sziveket kiengesztelni. E kiengesztelés minden derült világnézet mellőzésével is elérhető. A költők nagy fájdalmai és szenvedései mellett önkénytelenül is enyhülést kell éreznünk, mert nagy sebeik láttára megfeledkezünk apróbb fájdalmainkról. „Nagy fájdalom kisebbre balzsam“ mondja nagyon szépen és igazán a legnagyobb lélekismerő, Shakespeare „Cymbelin“-ben. S csakugyan így van. Ezt éreznie kell mindenkinek, ki Byront, Poët, Leopardit, Heinet olvassa.

Azt sem mondhatjuk, hogy a világfájdalom lejátsszotta már a maga szerepét. Az emberiséggel keletkezett s az emberiséggel fog elenyészni. Faust aligha lesz lélekharang a mult összeomló világa fölött, mint ezt Carlyle hirdeti. Az örök hangok mindig megújulnak. Vannak, kik a problémák megszüntétől teszik függővé a világfájdalom elnémulását, de egy futó tekintet a történelemre meggyőzhet bennünket, hogy az emberiség

haladásával növekvő arányban áll a problémák szaporodása; minduntalan több és több oly dolog vetődik fel, mely fölött az ember ujjonghat, de boronghat is.

Szükségese nek tartottam mindezt röviden előre bocsátani, mielőtt tüzetesebben szólanék, Ányos költészetéről.

Ányos költészetünknek komorabb alakjaihoz tartozik. Kételkedő, forrongó, sötét szellem, költészetének főjellemvonása a fájdalom. E fájdalom s a sötétség, mi azon előmlik, teljesen össze van olvadva életével, ebből fakad, ennek borujával növekszik s válik mindjobban komorrá: tehát egyéni. Igazi lyrikusoknál mindig a közvetlen élet a hangulatok szülője s az egyuttal költeményeiknek tárgya is. Azokat a hatásokat, benyomásokat osztják meg költeményeikben, melyek szíven találták őket s teszik ezt őszintén, benső szükségből fakadólag, épen ezért hatnak aztán az olvasóra is közvetlenül. Ez őszinteség és közvetlenség jellemzik Ányos lyráját is. Bántja őt az élet, a mulandóság, a világ hiábavalóságai és hiuságai; feledni ohajtana, szabadulni kívánna gondolataitól, de nem tud; könnyei szüntelen ömlenek, mély kedélyének kiapadhatatlan forrása-ként. Lelkének elegikus hangulata minden dalán

végigvonul; mint a vándorfelhőt saját elmaradhatatlan árnya, követi őt pályafutásában saját komorságának homálya. Érzelmait többnyire, képekben adja s e képek sorra mind az egyéni fájdalom színeivel vannak árnyalva. A külvilág fénye megtörik lelke fellegein. Az Elenyészendő Rózsa, a Lenyugvó Nap, Fohászkodás, Sohajtás, Tünődés, Egy boldogtalannak panasza a halvány holdnál, Egy hü szívnek keserve kedvese sirjánál, Bucsúvétel, A csalfa szeretőnek megvetése, Az ifjuság, Megbékülés, stb. című költeményei már címükkel elárulják az elégiai tartalmat s csakugyan egytől egyig vigasztalan, megadó panaszok árjával, keserű könnyekkel, kétségbeeséssel telvők. De élete magyarázatul áll e költemények mögött. Valóban! átélt szenvedései, szomorú viszonyai, eltévesztett pályájának érzete az ő legigazabb kommentatorai. Tudjuk, hogy ama fájalmakat, melyeket zeng, nem szenvedgi, de érzi s szánjuk őt. Részvét ragadja meg szívünket e költemények mellett s ahol az ember részvétet érez, ott megkönnyebbül, valami édes, jól eső érzés hatja át, mely minden szomorúsága daczára is boldogít.

Igen! De „az egyéni szerencsétlenség nem lehet arra feljogosítva, hogy az egyetemes élet

hiábavalóságát hirdesse, hogy átkot s káromlást zúditson az emberiségre, melynek ő csupán egy számba sem vehető porszeme. — Az egyén mindig hajlandó saját beléletének mulandóságához mérni az emberiség folyton előbbre rohanó életét.

Ányos sem marad meg az egyéni fájdalomnál: magáévá teszi az emberiség könyeit, agyával is érez s gyakran a legnemesebb világfájdalom magaslatára emelkedik. Jajveszéklései belevegyülnek az egyetemes fájdalom kiáltásaiba s ha szive meg is csendesednék, többé nem tud menekülni üldöző rémétől: a gondolattól.

„A világ büntet — írja egy helyen — azért, hogy megismertem s haszontalanságait, hitetéseit, melyekkel halandóságunkat valóság színe alatt csalja, megsejditettem. Hol, vagy miben találjunk valóságos gyönyörűséget, örömet, nyugodalmat? Nincsen oly édes dolog a világon, melynek élésében a szív meg ne betegedjék, ha változást nem érhet. Ki érezhette az ivásnak jóságát, ha sohasem szomjuhozott? és kicsoda nyughatott, ha előbb nem fáradt? Ilyen a test; mindenkor bágyadás után nyngszik. De a szív és a lélek mikor fáradnak el? El kell magadat tökéllned: nem gondolni, nem érezni, vagy emésztődni. — Hát nincsen-e valóságos öröm a világon? Elég

lehet a z o k n a k számára, kik vígan tévelyg-
hetnek s szép színekkel csalattatnak; de a ki
s o k a t l á t: bánattal büntettetik azért, hogy
életének haszontalanságát, hiába való vágyódá-
sait, igazságainak bizonytalanságát, önön magá-
nak hivalkodásait, mulandóságát s természetében
érzéseinek kinos rabságát ismerni tanulta.“

Gondolataitól, midőn látja: mily chaosba so-
dorják őt s mennyire felébresztik benne a kételyt:
szabadulni vágy. Szinte megborzad magától:

Bár csak álom lenne, miről gondolkozom:

S képzelt mennydörgések, melyektől irtózom.

De nem álmok s nem képzelt mennydörgé-
sek azok. Ön-lelkén zajlik keresztül a zivatar, s
az éj, mely másoknak édes álmot csókol szemére,
őt ébren tartja, lázzal élteti! Oh ezek a terhes,
álomtalan, kinos éjszakák!

Fuss már egyszer éjjel kinos sötétsége;

Te eleven halál! Boldogok restsége —

Megölsz unalmaddal; nem kell csendességed,

Szerencsésbb szemekre folyjon édességed:

Enyimek nedvesek fájdalom árjától

S nem várnak enyhülést álmok tréfájától.

Keresi a gondviselést, hogy elmerülhessen
szemléletébe. A ki önvégzete örök hatalmával
mínden uralkodik, tán őt is magához fogja

emelni. A hitben keres vigasztalást, de lelkére minduntalan a kétely árnyai vetődnek. „Benyargaltad a földet s már most tovább sem valóságot, sem örömet, sem állandóságot, sem bizonyos rendeket Istenen, Természeten kívül — melyeknek magyarázására mégis elégtelen minden fáradságod — nem találván, hallgass magánosságodban és sirj!”

A világ öszhang, harmonia után áhitozik s költőitől azt várja, hogy vigaszt, engesztelődést nyujtsanak neki. De mint adhassa meg a költő a követelt vigaszt, midőn maga sem találja azt sehol? Hogy engesztelhessen ki, midőn elméje és keble meghasonlásban állanak egymással? Legfőlebb csak szinleges nyugalmat talál s Toldy ismét helyesen jegyzi meg: „az az elégiai nyugalom, mely Ányos munkáin elterül, nem a kiengeztelődés, hanem a *r e s i g n a t i o* nyugalma.”

Azt a békét, mit ő magának óhajt s melyet megosztani vágya az egész világgal, — hiába keresi, az mindvégig ideálja marad, melyet képez, követel, elérni törekszik s melyet — bár bizik benne — soha el nem érhet.

„Oh békesség! Oh nyugalom! Oh valóságos gyönyörűség! térj be az erkölcsök udvarába; ne

legyen sem oly nehéz megszerzésök, sem oly kínos fentartások. Ott fog néked a letapodott emberiség oltárt emelni s nyomorúságainak terhétől ellankadva elődbe térdepelni, hogy tőled új erőt kölcsönözthessen pályafutására !"

A könyvek, a tudomány szintén csak kéte-lyét táplálják s magányossága csendjében valóságos küzdelmeket, forradalmakat idéznek elő. Mit meritsen ő a megismerésből? A tudományok —

— — — »álöltözetekkel

Csalják világunkat tündérmélységekkel,

S titkos mérget nyujtván arany csészéjökkel

A halált itatják velünk tetszésökkel »

Hiába mélyed el a történelem tanulmányozásába : nem tud kibékülni azzal a szomorító gondolattal, hogy mindennek, a mi szép, jó, — egykor rútúl el kell veszni !

Bölcs s vitéz Athénnek hol vannak hamvai

S koporsó kövekből épített falai ?

Halhatatlan Sparta Lyncugos lelkével

Mennyit nem tündöklött okos törvényével.

Eltűnt . . . Nyugodj' író tollam . . .

Mit ügyelsz mulandó világ folyásával,

Mit meg nem változtatsz ezer lant hangjával !

Ám ahelyett, hogy csakugyan elfordulna a világtól, még jobban szemügyre veszi. Birálat alá

vesz mindent. „Irtóztató igazságok közt hánykolódunk — írja Barcsaynak — bárcsak az egész világ hallaná sóhajtásainkat!” Mi haszna lenne! „Mindenkor hasonló bünöket átkozunk és cselekszünk, és bárcsak azok mellett maradnánk! de addig ingereljük a szelid természetet, míg egészen ki nem forgatjuk sarkából és a legalacsonyabb cselekedetre nem kényszerítjük. Mikor aztán szégyenleni kellene gyengeségeinket, akkor új neveket gondolunk ki, hogy bűneinket erkölcsöknek lenni hígyje a világ“.

Mennyit kellett ez embernek szenvednie, míg ily kitörések, kifakadások könnyitettek, úgy ahogy, lelke terhein! A kétely tépdeste szüntelenül; meghasonlott kedélye tisztán láttatja és érezteti minden nyomorát e felkiáltásokban, ez odavetett szaggatott jajokban, a magával nem bíró szív e monológ-szerű kiömléseiben és tuláradásaiban!

III.

Eddig Ányosnak egyéni és világfájdalmáról beszéltünk. Láttuk egyéni fájdalmainak benső motívumait és láttuk, hogy világfájdalma szükségképi kifolyása volt az egyéni fájdalmaknak. E fájdalom őt félig-meddig egyoldaluvá teszi s az ilyen egyoldalúság a nagy közönség előtt nem előny, pedig kétségtelen, hogy a hangulatok ez egyoldalúsága nyilván erős költői egyéniségre vall.

Ányosnak minden költeményén (még bizalmas jellegű epistoláin is) rajta van az egyéniség bélyege: az elégiai hang. A kül- és belvilág váltakozó szemlélete örök háborgásban tartja szellemét. E háborgás a reflektáló költészet lényegében rejlik, mert a szemlélés, — mint egyik aesthetikusunk mondja — a gondolkozó előtt annyi gyarlóságot és hiányt tüntet fel, annyi oly képet, mi hajdan szebb volt, vagy a mi óhajtaisaink szerint szebb lehetne, hogy a költő szív-

ben bizonyos elégedetlenség támad, mely a tárgyakat szívesen fedi el éppen ezért a bánat fátyolával.

Anyost épp ez az örök háborgás, ez a nem szűnő elégedetlenség és meghasonlás avatják valódi, határozott költői egyéniséggé. Munkái közt alig van egy-egy versszak, melyet ez állítás bizonyítására idézni ne lehetne. Még lelkesedése is komor, a megadás és beismerés sötétsége színezi.

Gyermekévei — mint életrajzi vázlatában láttuk — eltörülhetetlenül vésték szívébe a természet iránti vonzalmat és szeretetet. E szeretet a sirig kísérté. Gyakran a leglázasabb lelki küzdelmek közepette megjelen előtte a természet hű anyai képe s költőnk fájo esengéssel be-
szél hozzá :

Kelj fel szép Auróra piros nyoszolyádból

Kelj fel! Siess ama magános erdőkre,

Tiszta forrásokra, szomorú mezőkre

Melyek már megszokták hallani szavamat,

Mikor bús énekkel fejezem bajomat.

Ottan fülemilék s gerliczék nyögése

Felel jajjaimra s patakok csergése,

Ottan szüntálom el hiv magánosságomnak

Hány nyila szegezett a mósolyoságnak!

Ott, hol a „nymphák” látképe lépésekkel járnak s befonják hajukat „nyitóluslevelekkel” ott

megnyugtató érzelmek fakadnak szívében s tán meg is fog békülni a szelid természet mosolyait látva. Ányos e nemű reflexióit mindig a csöndes gyász bibliai egyszerűsége lengi át.

Lehetetlen még elgondolni is, hogy ily fogékony lélek és nagy szenvedély türelmesen alávetette volna magát szerzete fogadalmainak. Ő nem született ascétának. Ha csak lelke lenne — mint maga írja egy helyen — úgy a klastrom falai közt nyugodt maradna. — De érzékeny, hév kedélye, szeretet s szerelem után vágyódó szíve van s szinte hallani véli, a hogy a benne háborgó, küzdő természet hangos szavakkal követeli a maga jogait. Fogékony az élet gyönyörei iránt, mély szenvedéseinek gyógyszerét a valódi boldogságban keresné, eszménye van, mely álmai képe, de fogadalmi bilincsekként zörögnek lelkén s lelke vágyain. Ányos szerelmes volt, és pedig szenvedélyesen szerelmes. Viszonyáról ugyan semmi bizonyosat nem tudhatni, az idő végkép feledésbe merítette azt, de a fenmaradt apró, töredékes költemények, a leveleiben helyel-közzel elszórt gondolatok s kifakadások — bágyadt titokzatos köddel vesznek körül egy alakot. Hogy a boldogságnak nem volt része e viszonyban, annyi bizonyos. Lehet, hogy e viszony

volt meghasonlásának egyik főmotivuma. Ányos számos levelet írt, melyek világot deríthetnének erre, de e levelek legnagyobb része elveszett, megsemmisített, vagy lappang valahol,*) mind-össze is nyolcz jelent meg művei közt „Érzékeny levelek“ czimmal, mely czímet aligha a költő adta nekik. E költeményes levelek korántsem a pusztá fantazia szüleményei: a legmélyebb és legmelegebb érzés, hevülés dalai ezek, aminőket csak amugy csinálni nem lehet. Mert ha valódi költőnek hirdetjük Ányost, akkor fel kell róla tételeznünk, hogy tárgyait s hangulatait nem a levegőből kapkodta, hanem lelkéből merítette.

Az „Érzékeny levelek“-nél nincs megemlítve sem év, sem hely, sem személy: mikor, hol s kihez irattak? Egyes töredékei, részletei azonban elárulják a költő benső küzdelmeit és sejtetni engedik, hogy nem alap nélkül születtek.

Pathmosi vak gyerek repdes körülötten,
 Unszol: emlékezzem, hogy mire születtem?
 Mérges nyilaival döfödi mellemet,
 Leggyengébb érzéssel ruházza szívemet.

Még nyugalmas éjiden is felverik éber álmai

*) Lásd: Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal és körével. Kiadta: Kazinczy Gábor: 27. lap.

s a szerelem oly problémának tűnik fel előtte,
mint az élet, a világ.

De vajon mi lehet az édes méreg,
Mely szívünket marja mint egy titkos féreg ?
Szörnyen ostromolja az egész világot,
Kunyhókból királyok székeire hágott
S a mely szívet egyszer megsértett nyílával:
Kaczagva hagyja el hitetlen szárnyával.

Egy-egy felkiáltása meggyőz bennünket, hogy
lánczai közt vergődik: „Oh gyengeség : mért bi-
rod annyira halandó szívünket ! Vagy oly édes
ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk ! Ne-
héz veled bizonyos esztendőig társalkodni, mert
éppen akkor ragadtatol ki kebelünkből, midőn
érzésedre legjobban készülünk ! De ne emlé-
kezzünk erről, mert megszomoro-
dunk.“

Műveiben vannak helyek, hol gúnyoros sar-
cazmussal említi a szerelmet, de legtöbbször mé-
gis elragadtatással emlékszik róla s magát az
érzékeséget oly gazdag colorittal festi, hogy kor-
társai műveiben még csak halvány vízfényére
sem találunk e költőiségnek és szabadságnak.
Kéziratai közt találtam egy költeményt, mely után
hajlandó vagyok azt hinni, hogy Ányos elvesz-
tette kedvesét ; annál is inkább hiszem ezt, mint-

hogy e költemény: a „Titkos Polyxéna“ keletideje egybevág a műveiben álló „Kedvesem sirjánál“ czimű hangulatteljes költemény keletidejével. „Hunyjuk be rá szemeinket és szánjuk szerencsétlenségét“ írja róla Kazinczy. Pedig sajnálnunk kell, hogy így szemet hunytak a kortársak minden előtt, mi Ányossal történt; bizonyynyal nem egy érdekes adat veszett el így, pótolhatatlan veszteség ránk nézve, kik Ányosban első sorban nem a papot, hanem az embert, a költőt akarjuk látni.

Abba kell tehát hagynunk a meddő találgatásokat, mert e viszonyt puszta képzelet után felépíteni: kétségkívül a valóság és a hűség rovására történnék.

Kövessük tehát gondolatainak és hevüléseinek szomorú utjában tovább.

Keservei elüzik őt a magányba.

Oh boldog szabadság erdők közepében

Ahol ki-ki bátran sirhat keservében,

Nem úgy mint halandó társaink ölében,

Kiknek kegyetlenség lakozik szívében.

Magányos erdőkben, sirja el legmeghatóbb panaszait, itt legszebb elegiáját, mely daczára régies zamatjának s négyes rimeinek még maig is egyike a magyar költészet legszebb, legiga-

zabb elégiáinak. Ez az „Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál“ című elégia, mely egyuttal azt is megmagyarázhatja, mért tartották Ányost saját kortársai „csodajelenség“-nek. Hadd álljon itt egész terjedelmében.

Szomoru csillagzat, mely bus sugárokkal
Játszol a csendesen csörgő patakokkal !
Csak te vagy még ébren boldogtalannal,
Kiknek szívük vérzik s küszködik bajokkal.

Hallod, hogy sohajtnak estvély homályában,
Mídn a természet szunyadoz álmában —
Nincs álom ezeknek gyászos kunyhójában.
Eltűnt, eltávozott boldogabb hazában !

Ott egy temetőnek látom keresztjeit,
Bágyadt szél mozgatja cyprus-leveleit ·
Oh, cz árnyékozza sokak tetemeit,
Kik velem érezték az élet terheit.

Egy fehér árnyékot szemlélek sirjából
Sugogva felkelni, halottas honjából ;
Valjon nem lesz-e az azoknak számából
Kik, mint én, könyeztek szívök fájdalmából ? !

Oh bár felém jönne ! nem félnék képétől,
Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől,
Kiknek számkivetve vagyok kegyelmétől.

Jaj de ismét eltűnt; ez is fut engemet!
 Talán észrevette hullani könyemet! . . .
 Oh hát nincs már senki, a ki nyögésemet
 Hallaná, s enyhíteni akarná ügyemet?

Üss te boldog óra, amely inségemből,
 Ki fogsz szólítani ily sok gyöttelemből;
 Szakaszd ki e sebes szívet keblemből
 S csinálj port agyagból készített testemből

Talán majd valaki jó sirom szélére
 S akasztván egy darab fátyolt keresztjére,
 Reá emlékezik barátja szívére —
 Egy könyvet gördítvén hideg tetemére.

Ányost, mint elegikus költőt, sokan méltaták, de mint hazafias, mint a nemzeti szellemet hathatósan ébresztő költőt, kevesen. Pedig a hazafiúi fájdalom igaz hangjait is föltalálhatjuk költeményeiben. E költemények egy része világos tanubizonyossága tiszta magyar érzületének. A körülötte hullámozó s háborgó viszonyok felrázták őt is. E korban a költők lantja egyuttal fegyver is volt kezökben.

II-ik József lépett a trónra.

Mellőzte a koronázást, nem vette figyelembe a *pragmatica sancti*ót, nem tartott országgyűlést, a nádori s más hivatalokat betöltetlenül hagyta s új, erőszakos intézkedései egészen ki-

forgatták Magyarországot a régi formából. József a vallással sem törődött sokat, mind ezt, mind a papságot irgalom nélkül megtámadta: veleszületett hevedése, türelmetlen természete, teremtettség, az elmaradás élénk érzete, de különösen a vágy, hogy minél előbb szedhesse művei gyümölcsét — rohanva vezették ujitásaiban.

Egész élete alkotás és teremtés volt, de egyúttal az ellentétek küzdelmének szakadatlan láncolata is.

Amint megkezdődtek erőszakos ujitásai, megkezdődött az elnyomott jogérzet fellobbanása is s a tudatra hozott koreszmék hangos szavakat adtak a nemzet ajkára.

Ányos is azok közé tartozott, kik nem tudták hallgatagon tűrni a nemzet megaláztatását, kik nem tudták magukba fojtani keserűségeket. Így született meg a „Kalapos Király“ című hazafias költeménye, mely a legújabb időkig csak mint kézirat szerepelt, de költeményeinek újabb kiadásába már fel van véve.

Ányos, még mielőtt e költeményét megírta, már, mintha megsejditette volna a jól elfátyolozott, de bekövetkező veszedelmeket: feljajdul s különösen a magyar viseletnek idegennel való felcserélése keserű kifakadásokra készíti. „Mire

visz a köntösnek megváltoztatása? — írja „Gondolatai“-ban. Megpuhult a szív; az ész megfeledkezett őseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak unokája, kik nemes vérökkel fizették azt az örökséget, melyben most heverész! úgy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltották volna mellőkből annak a nemes tűznek még szikráját is, melyet anyjoknak tejével szoptak. Honnan származik az anyai nyelvnek elfelejtése és az idegen szólás módjának szeretete? Félek, nehogy ez is a viseletnek sorsát kövesse. Más öltözet más nyelvet szül; más nyelv más indulatokat; más indulatok más hajlandóságokat, és így lassu lépésekkel, a pallérozásnak gyönyörű színe alatt elvész a haza, a nemzetség más nemzettséggé válik . . .“

Hazafias aggálya, elkeseredése azonban a „Kalapos Király“-ban nyilvánul legerősebben. Ez egész költemény (mely különben töredékes mű) lázas izgatottsággal, pezsgő, erőteljes nyelven s keserű gúnynyal gázol végig József reformjain. A költő nem képes magát fékezni s mint József az intézményekkel: oly kiméletlenül bánik ő József személyével. Oltalma alá veszi az eltiprott népet, a megingatott intézményeket, a mellőzött jogokat;

gyűlölete annyira kicsap a rendes mederből, hogy József anyját, Mária Teréziát is (kiről több költeményében teljes elragadtatással s kegyelettel szól) bánkodó gúny közt említi fel:

Há! képtelen fajzás! véred gyalázatja!
 Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja!
 Megöszült apáink miként csodálkoztak,
 Hogy rajtad s anyádon egykor szánakoztak;
 Tudod: a pozsonyi vár palotájában —
 Miként nyöszörögtél anyádnak karjában!

E költemény olvasásakor különös érzések közt hányattatunk. Szokatlan e nyílt, őszinte, erőteljes hang a meghunyászkodás és nemzeti aluszekonyosság e korában s a ki e verset közvetlenül megírása után olvasta: bizonyynyal megdöbbsent e merészségen. Iszonyuan támad a koronátlan királyra. Mátyás az igazságos, tüzzel-vassal rohant Fridrik kastélyának, nem szánta fekáldozni sok kipróbált hivat, csak hogy koronázottan üljön a magyar trónon —

De ez megelégszik, hogy kalap van fején,
 Mert háromszázezer zsoldos él kenyerén.

Minden sorában sújtja a császárt, ki azt véli: „ezeknek fegyvere királyság, holott kegyetlenség, erőszak, tolvajság.“

Ő csak itthon űzi régi mesterségét
 Csalárd ígéretit, szíves kegyességét,

Ekkoráig a két fortély oltalmában
Csoda szerencsével hevert trónusában.

Ha megszorul, földig megalázza magát,
Örző angyalának nevezi jobbágyát,
De ha szerencsáját jobb karba szemléli,
Csaknem félistennek lenni magát véli.

A XVIII-ik század magyar költői közt tán
egy sem mondott ennyi igazságot s ily leplezet-
lenül, uralkodó szemébe.

A „Kalapos Király“ egyes helyein s kivált
vége felé előtérbe lép a katolikus, a békés laká-
ból kiüzött szerzetes is. Ő pártosnak, eretneknek
tartja a császárt, mióta Kalvin, Luther, s a vad-
rácz szabadságot nyert tőle. E vallási kérdések-
nél is előbb dühöng, tajtékozva kel ki a zsarnok
ellen, majd szelid, félő aggodalmainak ad kifeje-
zést: mi fog történni a „szegény remetegséggel
s az ájtatos szállásokkal.“

A költemény vége felé a mennydörgő hang
— mintha kifáradt volna — fokonkint csendesül;
a harag az elégiák panaszába kezd olvadni; az
erőt a lágyság váltja fel s mintha költője érez-
né, hogy kiesett a felvett szerepből: hirtelen
megszakítja s így marad ez töredék, de szerfe-
lett érdekes töredék. Nyílt bizonyítéka e költe-
mény különben annak is, hogy Ányos nem csu-

pán kitünő elégiai költője, de kiváló harczosa is volt korának s lehetett volna még kiválóbb, ha nem vész el oly sajnálatosan korán. Teljesen fel fogta hivatását.

Küzdesre, kinokra volt kárhoztatva. De a költők valódi iskolája a fájdalom. Ők maguk áldozatok, műveikben azonban új életet kezdenek.

Az ő célja is az volt, mi kortársaié: a nemzet emelése irodalma által. Az emberiség, a hazá iránti érdeklődése, a természet, barátság, szerelem iránti meleg, szenvedélyes vonzalma alkotják egyénisége összeségét. Mint költőtől, az új nemzedék is sokat tanulhat tőle. Ez a meghasonlott, harczaiban kifáradt kedély a legmegragadóbb elégiák alkotója s daczára sötét búskomorságának, még a legutolsó pár sorban is, melyet halála közeledtével ír, nem a kétségbeesés, de a resignatio hangjait hallatja; nem fáj neki, hogy meg kell válnia, — hiszen minő helyről távozik? Egy „nagy játékhelynek vétkes piaczaról, színes örömeknek c s a k fővényhalmáról.“

CSOKONAI ÉS LILLÁJA.

Uraim és hölgyeim! Nyílt titok, hogy Csokonai szeretett gyakran és nagyokat inni. Jó barátai, mikor költői érdemeit akarták magasztalni, így szóltak: „Ez aztán a dicső torok!” — ellenségei pedig szentül meg voltak arról győződve, hogy mindig részeg. E tulzott hír elterjedésének tulajdoníthatjuk, hogy a költőről oly arczkép maradt ránk, mely a valóságtól nagyon elüt. Mint mikor valamely régi festményt kontárkéz ecsete vastagon bemázol, agyon-modernizál. Várnunk kell, míg a hamis kolorit darócz-vonásai lehámlanak. Akkor aztán előttünk áll a valódi kép.

A nagy közönség soraiban keveset találunk, a ki nem tudná, hogy a „Csikóbőrös kulacshoz” intézett jóízű bordal szerzője senki más, mint Csokonai Vitéz Mihály; de szintén keveset, a ki tudná, hogy Csokonai korának egyik legeredetibb költője s egyik legszerencsétlenebb embere. Hiszen még magam is úgy tanultam, (száradjon

a professzorom lelkén!) hogy Csokonai faragatlan tehetség volt, a ki a magyar költészet klaszszikus finomságát holmi-féle parasztosságokkal akarta megmételyezni, hogy nem volt semmi éréke az igazán szép iránt s lelke sohasem birt fölemelkedni tisztább, eszményibb világok légkörébe. S azalatt, míg ezeket mondta, kegyetlenül tubákolt a jó ember s egész zivatarokat tüsszögött a nyakunk közé.

Szegény költők! Szellemetek lobogó északi fényét sokszor faggyú-gyertyák mellett elemezik a kommentátorok s kényelmes zsöllyeszékben ülve hidegen, közönyösen mondanak véleményt ama küzdelmek fölött, melyek sziveteket fölemésztettek! Oh, mert a rossz mindig hamarabb terjed s több hívőre talál, mint a jó, — aztán (köztünk legyen mondva) a költőkre sok mindent ráfognak kor-társak, életirók, kritikusok egyaránt. Gondoljanak csak önök Düntzer vaskos kötetére, mely Goethe „Faust“-ját a szó szoros értelmében agyonmagyarázza, — annyira, hogy az ember feje szinte belesötétedik a tudós német fölvilágosításiba s a dicső magyarázatok után „Faust“-ból sokkal kevesebbet fogunk érteni, mint azelőtt. Shakspere-re ráfogták, hogy lopott; Byronra, hogy a „Chilloni fogoly“ című remek költői be-

szélyét London utczáin kocsikázva s egy lady mellett ülve írta meg; Poé Edgarra, e tüneményes szellemre, hogy világhírű „Holló“-ját, a fájdalom e felséges szimfóniáját, részeg fővel vetette papírra; Petőfire, hogy iszákos volt.

Csak hogy az ilyen „szép“ hírek közönségesen nem a való, hanem a képzelet, nem az igazság, hanem a szóbeszéd, nem a megértés, hanem a félreértés vásott szülöttei.

Csokonai ivott, az kétségtelen. S e pillanatban szinte látom a költőt, a hogy ott ül magányos pohara mellett s tekintetét leszögzi komoran, sötéten az asztalra, melyre vastag porréteg rakodott; egyet-egyet hörpent a pohárból, azután reszkető ujjal betűket von keresztül a porrétegen s e betűk lassanként egy névvé kerekednek, melyben úgy rémlik: sorsa van megírva, mert az a név egy nőé s így hangzik: Lilla.

Csokonai nem tartozott a nyugalmas szellemek közé. Érezte, hogy költőnek született s költőileg akart végig rohanni az életuton. Természetes izgékonyysága, heves képzelete, elfojthatatlan gyűlölete minden iránt, a mi rendes vagy pedáns, erős vonzódása mindahhoz, a mi költői, rendellenes és kalandos: már idejekorán eljegyezték őt a szerencsétlenségnek. Huszonegy

éves korában, mint a debreczeni kollégium segédtanítója, őszszeütközésbe jött előjáróival s intézeti pörbe keveredett, mert tanítványaival, a kik úgy tódultak előadásaira, mint a teatumba, sokszor a komoly órák helyett nagy sétákat tett, mulatott, játszott, sőt több ízben együtt pipázott és ivott is velük. Annyi bizonyos, hogy ilyen jóízű professor nem minden bokorban terem, de az is kétségtelen, hogy a peripatetizálás e módszere nem felel meg sem a paedagogiának, sem az intézeti fegyelemnek. Az lett a vége, hogy Csokonainak el kellett távoznia. Már ekkor ismerte a héber nyelvet, tudott latinul, olaszul, francziául, németül s olvasott angolul is. Elküldték Halasra legáczióba. A legáczión gyűjtött pénzzel Pestre rándult, hogy ott az irodalom kitünőségeivel megismerkedjék. Azután visszajött és Sárospatakra ment jogot hallgatni a híres Kövytől, de mikor tanulmányai közben a magyar törvények ama czikkelyéhez ért, hogy „ha a méneses lovak az ötven számot meg nem haladják, egyenlően osztatnak fel özvegy és gyermekek közt, ha pedig több számból állanak, csak a gyermekeket illetik“ akkor becsapta a törvénykönyvet: tanulja más az igazságot belőle. Bucsut mondott a jogtudományoknak. Elvándó-

rolt a Dunán-tulra, hol Bicskén, egy fehérmegyei kis faluban telepedett le, ha ugyan letelepedésnek nevezhetjük azt az állapotot, mikor az ember soha sincs otthon. 1796-ban felment a pozsonyi országgyűlésre tyrtaeuskodni s szerkeszteni a »Dietai Magyar Muzsá“-t, mely épp oly gyarló véget ért, mint maga az országgyűlés. Innen Komáromba vándorolt, hogy a fölkelő nemeség szervezésén jelen lehessen s költői hevülésekbe ringathassa magát.

Tehát folyton ide-oda, minden határozott cél nélkül, de annál nyugtalanabb kedélylyel s lobogóbb vágyakkal. Élet ez? Azt hiszem, sokkal jellemzőbben lehetne cikázásnak nevezni. Maga sem tudta: mit keres, mit akar? Mint írónak, nem kedveztek neki sem a politikai, sem a társadalmi, sem az irodalmi viszonyok. Csalódás és kiábrándulás követték őt lépten nyomon. Kúszált lélekkel tört előre s olyan világ, olyan társadalom után járt és óhajtozott, mely nem létezett. Pedig szerették, csak hogy ez a szeretet is fájt neki: nem a költőt illette, hanem a czimborát. Érzései durva kedélyekbe ütköztek, de szeretetreméltóságaért, jó ötleteiért szívesen megbocsátották neki azt az élnemlétséget, hogy csak poéta akart lenni. Hát foglalkozás ez, vagy hi-

vatal, vagy paskum, vagy mi az isten csodája? Az ilyen ember a múlt század végén nem sokkal több számba jöhetett, mint egy histrió. Csokonai azzal vigasztalta magát, hogy legalább független, szabad. De hát nem szabadok-e a sátoros czigányok is?

Volt ekkor Komáromban egy élénk, barátságos kis ház, a Bédi ház, a hova Csokonai is járatos volt. Majd minden este megfordult ott. Többnyire ifjú lányokból s fiatal emberekből álló társaság gyűlt itt együvé, mely jó magyar szokás szerint, amugy családias fesztelenséggel mulatozott. Egy nyári este (a nyári esték különben is veszedelmesek) a költő, beléptekor egy új jelenséget pillantott meg. Domby Márton így fotografizta le az utókor számára; „egy karcsu, derék termetű, kinyílt homlokú s szívű, keilemetes, interessáló ábrázatú, szőke, gyenge, rózsaszájú, tűzszemű lánykát.”

Vannak oly találkozások, a hol a bemutatás, egyuttal szerelmi vallomás is. „Csokonai professor ur!” (Gyengédségből elhallgatták, hogy exprofessor.) „Vajda Juliska kisasszony.” A költő meghajtotta magát, de oly ügyetlenül, hogy bátran visszakövetelhetette volna minden pénzét attól a tánczmestertől, a kitől így tanulta. De ez a táncz-

mester most Ámor s az ingyen tanítja meg az embert az esetlenségekre és ostobaságokra. Akarva, nem akarva, úgy kell tánczolni, a hogy ő diktálja. Költőnk alig várta, hogy az oldalszobába párologhasson. Itt aztán rendbe szedte magát s összehalásztta elveszett alakjának minden szeretetreméltóságát és kedélyét. Most már nem félt azoktól a tűzszemekről, belenézett nyílt egükbe s láthatta bennök az egész, határtalan, ragyogó mennyet, a bimbóba fejlődő, virágokba szökkenő tavasz verőfényét, a sugárözönt, melynek habjaiban mámoros pacsirták trilláztak s lelke jó kedvtől szikrázott, kifogyhatatlan volt az élczben, a tréfában; bohó ötletei tarka pillangók gyanánt röpködtek szerteszét s szive, ez a rózsatövisek közt vergődő csalogány, betöltötte ujjongásával az egész körülötte pompázó kikeletet. Aztán — hirtelen elnémúlt, magába mélyedt, úgy kellett kizavarni őt ez álmodozásból. Mi történt vele? Szeszélyesebb lett, mint azelőtt? Nem. Csak szerelmes lett. Igen. Ez maga volt a szerelem. S nem az a szerelem, mely okoskodik, házalni jár s közvetítők nélkül nem boldogul, — nem az a szerelem, mely a tante-okkal szövetezik s higgadt és langyos, mint a limonade: de az az önfeledt, hirtelen, váratlan jövő szerelem volt ez, mely

ugy találja szíven az embert, mint egy az ég kékjéből kipattanó arany-nyíl s fölgyújtja a lelket mint az őserdőt a villám. Az a követelő, de mély — az a viharos, és mégis gyöngéd szenvedély volt ez, mely eszményén kívül semmivel sem törődik, mely a boldogításnak minden föltételét, de ugyanekkor a boldogtalanságnak minden elemét is magába rejti; egykép hivatva van a teremtésre és a rombolásra.

S Lilla? Lillának tetszett ez a szép tűzi-játék. Hogyne! hiszen az pompás mulatság, mikor valaki érttünk a lelkét szétrakétázza. Hízelt neki, hogy a már ekkor hirneves költő, a társaság legkiválóbb ifja, az öreg urak kedvence, a menyecskék mulattatója, kít a ház urnője sem győz eléggé dicsérni, neki, az igénytelen leánykának udvarol. Hiszen csak játék és — édes játék. De a játék mellett aztán az ő szíve is szikrát fogott s rokonszenvvel simult az ifjuhoz, a ki nemcsak elméjével, szellemességével emelkedett ki környezetéből, de mélyen érző szívvel is meg volt áldva, vagy — verve. A formaszerű vallomás az ismeretség után csakhamar megtörtént. Csokonai levélben tudatta kedvesével, hogy szereti. E levélben egész lelkét föltárja. Lilla kiolvashatta belőle, hogy Csokonai szerelme nem

költői ábránd, de komoly, mély szenvedély. „Vizsgáld meg levelemnek minden sorait — írja a költő — s közöld velem végső meghatározásodat, mely után vagy főboldogságommal megtetézel, vagy holtig tartó magányosságra kárhoztatsz...” E levél elküldése után Csokonai — költeményeinek kiadása végett — Pestre ment s ide várta a választ is. A válasz azonban nem jött. Szerelmes embernek kész pokol a bizonytalanság s költőnk is bevallja, hogy Lilla egy kis „nem“-jétől jobban retteg, mint a haláltól. Kiadási szándékával is felsül, egész Pesten nem talál egyetlen vállalkozót sem, a ki ki merné adni — Csokonait. Visszasiet hát Komáromba. Itt azzal a hírrel fogadják, hogy Vajdáék elutaztak. De Bédiné egy levelet ad át neki — Lillától. Mintha a következő szerencsétlenségek csiráját mind magába rejtené ez a kis levél, fekete pecséttel van lepecsételve. A költő aggódva, elsötétedve, de mégis lázasan és mohón tépi fel. Nehány rövid sor van a tulsó lapra vetve és azok közt ott van az a végzetes szó is: „szeretlek!” Egy kicsi kis szó, de abban benne van minden: a bizonyosság a jövő, a menny! „Mihelyt vettem boldogító kezezkédnek sorait, — válaszol Lillának a költő, — azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte

meg tusakodó szívemet s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és röpülök, kedves angyalom, a te leveled szárnyakat köt az én óhaj-tásomra s ragadtatva-ragadtatom az én szerencsém felé, mert ami a legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.“

De hát hova rohant a költő? Talán kedvese után? Nem. Neki most céljai vannak, új élet áll előtte, meg kell számolnia a sorssal, emberré, számba vehető emberré kell magát teremtenie; a dicsőséget szolgálatába szegődtetve, foglalkozás, hivatal, munka után látnia, szakítani a multtal, odadobni eddigi legdrágább kincsét: a szabadságot Lilláért! Szerelmi lázát legyőzi benne a tettek utáni vágy; nemes, nagy szíve nem akarja elámitani Lillát szerelmi frázisokkal; nem a csillagokkal hitegeti, hanem egy — tűzhelyet keres számára, nem az eget rajzolja elébe, hanem az otthont. S újra Pestre kóborol ez az Orbán lelke, de most nem rettegve, hanem boldogan. Mint afféle komoly idealista, nem is képzei, hogy reményei hajótörést szenvedjenek s azt sem érti, hogy Lilla mért reszket szüleitől e viszony miatt? „Ha oly kegyes vagy, amilyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békességemet; írd ezután is, de írd hosszasan, forróbban és úgy,

hogy én annak olvasásában elájuljak . . .“ Ezután arra kéri kedvesét, hogy válaszát mindjárt levelének vételekor kezdje el s mindent mellőzve, szüntelenül írja, hosszan, sokáig. „Ma kezd el, ma, mikor ezen levelemet veszed ; tégy félre minden dolgot, feledkezzél meg mindenről, még magadról is. A feljövő nap már a papiros mellett találjon s mikor lemegy, utolsó sugara is a te csókra méltó betüidre pillantson s csak akkor vedd észre, hogy a szerelembe elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe.“ Köttesse be azután a levelet akkora csomóba, hogy ő azt egész könyvnek gondolhassa s küldje utána Pestre. Ő várni fog türelmesen. E levelét október 21-dikén írja s a választ csak november végére kéri. Miért ilyen későre ? Hiszen szerelmes szívnek borzasztó idő ez ! Hat hét — hat egész esztendő ! Ne feledjük, uraim és hölgyeim, hogy a mult század végén vagyunk ; — képzeljenek önök maguk elé végtelenbe nyuló, kétségbeejtő, sáros, gödrös országutakat, az uton egy masszív járművet, melyet elcsigázott gebék vontatnak, egy döcögő, czammogó fogatot, mely csigalassusággal halad előre s mely Komáromból egy hónapban tán egyszer indul, hogy Lilla szerelmes levelét Pestre vigye : iszonyatos szerelmi posta,

megbukott panoráma-tulajdonosoknak való gyász-kocsi, magyarul úgy hívják, hogy delízsáncz!

De mi hát a tulajdonképeni terve ennek a szegény poétának? Minden áron ki akarja adni a verseit, mert érzi, hogy ezeknek művelődés-történeti missiójuk van. Poézissal és Széptudomány-nal kell megszeliidíteni a nemzet zord izlését. Más nemzeteknél is így történt, mielőtt a felséges tudományokig felemelkedhettek volna. Erre tanít a világ összes irodalma s valóban nálunk is több magyart szoktatott az olvasásra Gyöngyösi Murányi Venusa, mint az Apáczai Cseri János minden Encyclopaediája! Egészen talpra esett gondolatok, — de mit használ, ha azért a versekre nem akad kiadó? Maecenást kellene keresni. No de ezt megteheti Komáromból is s legalább újra látja Lilláját, kinek látása egy a vigasztalással. Ott hagyja hát Pestet s visszaiet Komáromba. A titkolt csókok, ölelések, könyek, az apró összezörrenések s boldog kibékülések közt egészen megfeledkezik Lilliának egykori balsejtelméről. Hiszen a lány szülei szívesen látják őt, — szívesen, mint afféle ártatlan embert, a kit nem kell komolyan venni, mert csak úgy — mókáz. Pedig hát Csokonai szerelme nem volt mókázás. Az az ide-oda bolyongás mind csak

azért történt, hogy a költő végre valahára helyre vergődhessék. Egy kis zugot keresett a hazában, a hol leendő élete párjával megvonhassa magát. Bekopogtatott azokhoz a magyarokhoz, akiknek az ősei előkelő magyar írók voltak. Levelet intézett a helytartó tanácsoshoz, b. Orczyhoz s a kincstár alelnökéhez, Koháryhoz, pártfogásukért esedezve. Nagyon jó helyen kopogtatott. Azok miatt ugyan bizvást éhen veszhetett volna. Az új csalódás kellemetlenül érintette, de nem ejtette kétségbe. Most barátai biztatására a Dunántúl gazdag Maecenásánál, gr. Festetics Györgynél próbált szerencsét. Hire járt, hogy a gróf egy osztálylyal meg fogja nagyobbítani a csurgói református gymnáziumot. Oda professzor kell. Elment tehát Keszthelyre és felajánlotta szolgálatát a grófnak. No már kérem szépen, azt a saját tapasztalásomból is állithatom, hogy egy poéta embertől untig elég áldozat, ha a leendő felesége kedvéért — professzorrá lesz. Csokonainál pláne dupla érdem volt, mert ő már egyszer megpróbálta ezt az állapotot. Mégis neki ment újra. A gróf megígérte, hogy fentartja számára a khatedrát.

Csakhogy ezalatt Komáromban nagyon furcsa dolgok történtek. Lilla apja elfogdosta a

költő szerelmes leveleit s látva, hogy ez a viszony egészen komoly jellegű. közbelépett. Hogy is ne! Majd biz' ő a leányát egy ilyen kasza-kapa kerülőnek adja! Ha még legalább disznókereskedő, vagy lócsiszár lenne — de poéta! Olyan ember, a ki pénzért hazudik. Csak bogarai vannak, de hol a hat ökre? Szobájába hívatta Lillát s megmagyarázta neki e viszony örültségeit. Befekettette előtte Csokonait a rágalom vastag szennnyével. Hiszen ez egy közönséges korhely, a kinek se országa, se hazája. Egyebet sem tesz, mint csavarog és a mások nyakán élösködik. Eddig is hitegetett, hitegetni fog ezután is, megcsal ezerszer, magát sem tudja eltartani, nemhogy a feleségét. A szemétdombon vesznétek el! Ilyen emberhez akarsz nőül menni?

A fiatal leány rémülve hallgatta atyja rettenetes vádjait; szívének nem volt egyetlen egy védő hangja sem; mindent elhitt s kijelentette, hogy hallani sem akar többé Csokonairól.

A költő pedig ezalatt vígan kocsikázott Komárom felé. Alig várta, hogy láthassa Lilláját s ünnepélyesen megkérhesse szüleitől. A szülők úgy fogadták, mintha semmi sem történt volna, de a lány hideg volt, mint a márvány s a költő faggatásaira nem mondott egyebet, csak azt, hogy:

„Nem is bánom, nem is tehetek róla.“ Ráadásul aztán a szülők bemutatattak Csokonainak egy embert, egy fakereskedőt, mint Lilla boldog vőlegényét.

A tündérvilág fel volt dulva. „Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ Balga gyermek, majd egykor megbánod, majd egykor fájni fog, de már akkor késő lesz; majd jön idő, mikor mentegeted magadat s el akarod hitetni lázadó sziveddel, hogy Csokonainak visszataszító arcza volt; elosztogatod a költő szerelmes leveleit, mintha menekülni akarnál az emlékektől s késő vénségben, mikor már nem Lilla lesz a neved, hanem Rebeka, előveszed a megmaradtakat s rideg magányodban, a mindörökre letarolt mult zörgő avarja közt, fonnyadt kézzel forgatod e szenvedélyes vallomásokat, melyek egykor téged illették s megsiratod őket késő könyekkel, keservesen!

„Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ A költő nem hallott egyebet, csak e néhány röpke szót. Bezárult fölötte a menny s kiterjedt előtte a sivatag. Mint mikor egész viruló tavaszt bedérporoz s fehér zúzzal belombol a visszakerülő tél: olyanná lett élete. Nem maradt más hátra, mint elbucsuzni Lillájától.

Im az a bucsúlevél, melynek minden sorából

kiragyg a költő nagy szive s melyet megindulás nélkül csak Lilla olvashatott:

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek, még most is, Lilim. Ah, szeretett Lilim, ez a levelem az utolsó hozzád az életben . . . Oh áldott leányka, tartsd meg az én szerencsétlen nevemet magadnál; jusson eszedbe olykor-olykor, hogy egy érzékeny fiatal készebb lett volna téged birni, hogysen a világot . . . De ne, ne epeezd ily kellemetlen emlékezéssel vidámságra teremtett szivecskédet. Felejtsd el az én szerencsétlen nevemet, felejtsd minden indulataimat azon boldogságnak kebelében, melylyel sor-sod most biztat. Ejts egy pár könnycseppet ez utolsó levelemre: ez nekem és az én leghívebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni te tőled. Én pedig megárasztom az én könyeimet, hadd folyjanak ki zápor módra az én indulataim mind a két szememen.

Csodálkozom, hogy szived úgy megváltozott, úgy elpártolhatott attól, akinek már ajánlva lenni látszott. Bizonyosan valami nagy vétségemnek kellett lenni ellened, a mely irántam téged oly idegenné tett. Mi lehet az? én még csak gyanítani sem tudom, sőt esküszöm az egekre, mindenre ami Szent, — esküszöm saját szivemre,

hogy tudtomra ugyan semmivel sem tartom magamat ily elhagyásra érdemesnek!

De talán nem is birtam én soha is a te szívedet; talán csak magam álmodoztam magamat oly boldognak, hogy te engemet szeretsz: te pedig vagy nem szerettél, vagy nem hitted, hogy én téged oly teljes szivemből szeresselek, mert különben soha sem tettél volna ily szerencsétlenné. Ha pedig te is úgy szerettél engemet, mint én téged: úgy boldogtalan vagy te is és jövődőben is a te keserűséged duplázni fogja az én magányos keserveimet. Oh, Juliskám, ha ez így van: szánlak tégedet!

Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szócskával is? Még az én legszomorúbb szavaimat is ezzel fogadtad el; „Nem is bánom, nem is tehetek róla!” Én ebből mit húzak ki egyebet a legrettenetesebb megvetésnél? Ha ezt nem mondtad volna, vagy irántam való hű szeretettednek legkisebb jelét adtad volna, — eddig ketté volna vágva a csomó s tul volnánk, kincsem, mindenem. Még most nem lett volna késő, meg lehetett volna orvosolni mindent és József-napon a gróf hintáján láttál volna bemenni udvarotokra: két hét múlva minden könyhullatásink örömkönyekre változtak volna!

De mivel önönmagad mondtál le rólam, engemet vétkesnek soha nem vádolhatsz! engemet, a ki irántad még most is soha meg nem aluvó indulattal lángolok, nem kárhoztathatsz! A te sziveden állott, kinek add; senkinek erőszakot tenni rajta nem lehetett volna. Az én feljövetelem s a te eltökélt szándékod rábirták volna kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, a kit te szeretsz és a ki téged oly igen szeret. Két hét múlva egy szép városbeli professzorné lettél volna, én pedig a legboldogabb teremtés te általad. Én te benned soha egyebet nem néztem, hanem a mit nézhet egy philosophus, a ki a virtusnak barátja és egy érzékeny poéta, a kinek gusztusa nem éppen otromba. A mi a te lelkedén kívül van, azt én másban is föltalálhattam volna. Egy érdemes hivatalu s elegendő fizetésű ifju ember mindig biztathatja magát gazdag menyasszonynyal, de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, hogysen indulatait pénzért árulja. Én tégedet csupán magadért kedveltelek.

„De már ennek mind vége van s pedig én miattam van-e? kérdezd meg magadat. Én b á n o m, de mit tehetek róla? erővel senki szívével nem bánhatok. Fejet hajtok hát a kényszerítő szükségnek s minthogy te nem szeretsz:

nem is törekedem szép személyed birtokára. Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetedet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám tetőled, de szivemben mindenkor jelen leszel! Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra s két egymásért teremtet sziv ily messze fog egymástól esni . . . mindörökre !

Légy boldogabb mint én s töltsd nagyobb meglepéssel ifjui napjaidat ; légy boldogabb mint én, édes reményem ! és a bánat sohse üljön a te szép arczáidra, melyek engem állandó bánatra kényszerítenek. Légy oly boldog, hogy én soha eszedbe ne jussak. Egy szerencsétlennek emlékezete ne zavarja meg a te nyugalmatát.

Én holnap délután indulok, elhagyom ezt a Komáromot végképen, a melytől te is majd megfogsz válni. És mi, mi nem együtt fogunk menni ! Még holnap reggel elbucsuzom kedves szüleidtől, a kiket szivességükért mindenkor tiszteltem, — a kiket oh mely forrón szerettem azért, hogy Lillát neveltek az én számomra ! Akkor meglátjuk még egymást az életben s ah Lillám, többször sohasem. Örökös határfal lesz felvonva közötttem és közötted, — végkép elválunk egymástól : te az örökre : én pedig a holtig tartó szomorúságra.

Eddig volt, hogy szerettelek : már most csak

BERZSENYI DÁNIEL.
